

VIDENSKABSKRITIK SOM SAMFUNDSKRITIK

TESER OG PROBLEMER

Finn Dam Rasmussen

»... han vil til sin skade finde ud af, at det er noget helt andet, først gennem kritik at bringe en videnskab til et punkt for at kunne fremstille den dialektisk, end at anvende et abstrakt, færdigt logisk system på netop sådan et (videnskabeligt) systems ideer.«
(Marx om Lasalle, 1858)

Indhold

1. Videnskab og arbejderbevægelse	129
2. Hvilket forhold er der mellem reform og revolution?	133
3. Hvad er revolutionær teori?	139
4. Hvad gør borgerlig videnskab »borgerlig«?	146
5. Hvad gør videnskabskritik til kritik?	156
6. Ansats til en totalitetsbestemmelse af det borgerlige samfund	166
6.1. Til kritikken af de »sociale« forhold	167
6.2. Til kritikken af de »politiske« forhold	174
7. Afslutning	177

1. Videnskab og arbejderbevægelse

Udfra en socialistisk betragtning er det ikke videnskaben i sig selv der er interessant, men forholdet mellem videnskab og arbejderbevægelser, der samtidig indeholder et forhold mellem hånds- og åndsarbejdende dele af lønarbejderklassen. Videnskab kan anskues ud fra to perspektiver, dels ud fra dens betydning i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces, dels ud fra dens betydning for

en revolutionær arbejderbevægelse. Jeg vil i det følgende søge at vise, at der er tale om to forskellige typer af videnskab eller teori, samt diskutere om der gennem *kritik* af det borgerlige samfunds videnskab om sig selv kan produceres erkendelse, der kan bruges i en revolutionær arbejderbevægelse. Dette forudsætter imidlertid en afklaring af hvad en sådan arbejderbevægelse er for noget og hvilken slags teori den har brug for. For at diskutere om der gennem kritik af borgerlig samfundsvidenskab kan bidrages til udviklingen af en revolutionær teori, må det, der specificerer »borgerlig samfundsvidenskab«, først analyseres. Først herudfra kan opgaverne stilles for en videnskabskritik, der ønsker at bidrage i denne proces.

Når man diskuterer videnskab og videnskabskritik, diskuterer man samtidig bestemte grupper – nemlig en del af de statsansatte, åndsarbejdende lønarbejdere, samt de studerende samfundsmæssige praksis. For så vidt det drejer sig om videnskabskritik her i Danmark i de sidste 10-15 år er den alene blevet udviklet og båret af studenterbevægelser. I øjeblikket er situationen imidlertid den, at der ikke findes nogen bredere »fagkritisk« bevægelse, hvor bevægelsens politiske udvikling falder sammen med deltagernes personlige intellektuelle udvikling, sådan som det i betydeligt omfang var tilfældet med den studenterbevægelse, der har bragt fagkritikken frem til dens nuværende stade. For såvidt der aktuelt er bevægelse blandt studenterne, mobiliseres de på kampe for forbedringer af de studerendes sociale betingelser. En historisk analyse af videnskabskritikkens udvikling burde derfor udgå fra de dele af studenterbevægelsen, der har forstået sig selv som socialistisk.

I de sidste 10 år har de socialistiske intellektuelles praksis i universitetsmiljøet haft overskriften »fagkritik«. Men fagkritik er og har været mange forskellige ting. For tiden fremhæves det, at fagkritik er »videnskabskritik«. For en historisk betragtning er dette paradoksalt for såvidt som fagkritikkens første program for 10-15 år siden også hed »videnskabskritik« – nemlig »positivisme-kritik«. Skal således vor egen historie ikke blot bevæge sig i cirkelform – hvor vi altså igen er tilbage ved udgangspunktet, men være udviklingshistorie, altså spiralformet, så er det afgørende med en selvkritisk reformulering af mål og midler i den aktuelle fagkritik: videnskabskritikken.¹

1. *J. Klüver/F.O. Wolf* (i »Wissenschaftskritik und sozialistische Praxis – Konsequenzen aus der Studentenbewegung, Stuttgart 1972) inddeler *den tyske »studenterbevægelses« historie* i 3 faser og opregner sideløbende hermed faser i *videnskabskritikkens udvikling* indenfor studenterbevægelsen, som her kort skal resumeres.

Under første fase fremtrådte videnskabskritikken som kritik af det herskende videnskabsbegreb som sådan, hvorimod enkeltvidenskabernes særtræk endnu knap blev analyseret. Kritik-

Videnskabskritikken i Danmark har været stærkt hæmmet af det forhold, at den danske samfundsvidenskab er så bornert og teoretisk uformående, at den ikke har kunnet udgøre grundlaget for en produktiv kritik, eller kunnet yde marxismen² en kompetent opposition, hvilket måske kan være noget af forklaringen på, hvorfor den danske marxisme har haft så svært ved at fastholde sig selv som *kritik*, og så let til at udvikle sig i retning af en »alternativ«, positiv videnskab. For såvidt det ikke har drejet sig om den rene socialstatistik, har den lokale samfundsvidenskab ikke muliggjort en egentlig erkendelseskritik, men kritikken har måttet forblive på »ideologikritikkens« niveau.³ Det bety-

ken formuleredes som en almen positivisme-mistænksomhed overfor den institutionaliserede videnskab, der optrådte som om den var værdifri. Heraf afledtes et krav om, at den enkelte videnskabsmand burde være politisk ansvarlig. Efter fasen med denne »globale videnskabskritik«, fulgte en overgang til mere konkret kritik af de enkelte videnskabers forsknings- og uddannelsespraksis. I denne fase orienterede videnskabskritikken sig overvejende mod den kritiske teori (Habermas), med særlig interesse for dennes krav om »herredømmefri diskussion« og videnskaberens emancipatoriske funktion. Om denne fase hedder det: 'I sin videnskabskritik rådede studenterbevægelsen ikke over nogen analyse der tog hensyn til de objektive samfundsmæssige faktorer ved de forskellige videnskabelige studiers samfundsmæssige rolle, samt ved de erhverv der fulgte af de forskellige studier. Desuden forsøgte man at forklare den enkeltvidenskabelige forsknings funktion og den tilsvarende uddannelse i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces ... altså genfinder man på videnskabskritikkens område denne fases grundlæggende mangel på teori«. (s. 24).

Hovedkendetegn ved teorien i studenterbevægelsens 3. fase var betoningen af politøkonomien som den centrale bestanddel af en socialistisk teori. Videnskabskritikken drejede sig primært om ved hjælp af politøkonomiske analyser, at undersøge den objektive rolle for de enkelte videnskaber og videnskabelige erhverv. Det drejede sig om at begribe »... de enkelte videnskabers objektive rolle i det kapitalistiske samfunds værdiøgnings-sammenhæng som bestanddel af selve videnskabens logiske og argumentative kontekst«. (s. 27).

Såvidt jeg kan se, svarer denne udvikling ret godt til udviklingen her i Danmark, hvor udviklingen nogenlunde er forløbet over etapperne ideologikritisk/positivismekritik – kritik af den politiske økonomi – indholdsmæssig enkeltvidenskabskritik. Jeg skal ikke prøve at begrunde denne overensstemmelse mellem de store træk i denne videnskabskritik-udvikling i BRD og Danmark (samt Finland) – men blot pege på, at den er ret forskellig fra udviklingen i hhv. Sverige – Norge – England.

Om videnskabskritikkens aktuelle opgaver hedder det hos Klüver/Wolf at »Videnskabskritik som kritik af en del af den samfundsmæssige realitet præsterer en indholdsmæssig konkretisering af den klassiske socialistiske teori ...« (s. 30.) I artiklen her tages denne påstand som en tese, som det drejer sig om at undersøge: hvordan og hvorfor?

2. Denne danske marxisme har været kendetegnet af en mærkelig historieløshed, ja man kan næsten sige en provinsialisme i tid og rum, i forhold til sine egne historiske forudsætninger – noget der egentlig står i skarp kontrast til en proklameret socialistisk bevægelses (og dermed teoris) nødvendige internationale orientering. Den manglende oparbejdelse af egen tradition har betydet, at en lang række forlængst kritiserede og overvundne positioner til stadighed genproduceres i nye forklædninger. I denne betydning af fastholdelse af reelle indsigter bør marxismen være *ortodoks*, hvad der er det modsatte af en doktrinær og dogmatisk marxisme. (se J. Ritsert: Probleme politisch-ökonomischer Theoriebildung, Frankf. 1973 s. 62).
3. Den borgerlige danske samfundsvidenskab repræsenteres når den er bedst, efter min opfattelse f.ex. af Bent Rold Andersens realitetsnære snusfornuft.

der også, at f.eks. fagforeningerne har savnet den »faglige« og ideologiske ekspert-støtte, som den progressive borgerlige videnskab i andre lande har ydet dér. Men netop dette forhold har skabt et tomrum, der har givet først og fremmest de »Socialistiske Økonomer« – der jo oprindeligt var en del af den kritiske studenterbevægelse – et virkefelt og en vis betydning.

For mig er der ingen tvivl om, at den vigtigste strømning i universitets-miljøet var »genopdagelsen« af den modne Marx, som udmøntede sig i arbejdet med rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomi. Denne »rekonstruktionsbevægelse« kunne ganske vist nok fortjene nogle hårde ord med på vejen for den noget forhastede måde hvorpå den »ryddede op« i marxismens og arbejderbevægelsernes historie – der røg faktisk en del indsigter ud med badevandet.^{3a} Men det er i det store og hele et overstået fænomen og ikke så vigtigt lige nu. Mere afgørende er det, at denne rekonstruktionsbevægelse kom til at stå overfor eller ved siden af en anden strømning, der bl.a. omfatter ovennævnte »Socialistiske Økonomer«. Hvad der imidlertid kendetegner denne »splittelse« er *ikke*, at det var en splittelse der udsprang af en afklaret uenighed omkring grundlæggende forhold mellem arbejderbevægelse og »videnskab« og således mellem arbejderklasse og »intelligensia«, mellem »håndens og åndens« lønarbejdere. Med andre ord kan man sige at *forskellige opfattelser* af relationen mellem teori og praksis lå – og ligger – som implicite antagelser i diskussioner, der tilsyneladende drejer sig om noget helt andet.

Afklaringen af forholdet mellem teori og arbejderbevægelse må naturligvis medtænke det afgørende forhold, at »teoriproduktion« indenfor det kapitalistiske samfunds arbejdsdeling gennemføres af en specifik gruppe lønarbejdere. Det betyder også, at den socialistiske eller kritiske teori – sålænge dens udvikling bæres af det kapitalistiske samfunds åndsarbejdere – må medtænke sine producenters samfundsmæssige bestemthed og dennes betydning for teorien. Selvom de »intellektuelles klasseplacering« er et ofte diskuteret tema,⁴ er dennes betydning for den faktiske socialistiske teoriproduktions *indhold* utroligt dårligt belyst – det er karakteristisk at vi skiftevis beskylder hinan-

3a. Hermed tænker jeg først og fremmest på vor tendens til at gøre den »rigtige« Kapitalforståelse til eneste kriterium på, om andre, i anden historisk kontekst, overhovedet havde forstået noget som helst her i verden.

4. Disse diskussioner drejer sig ofte om de forskellige »revolutionære partiers« kvalificering eller afvisning af bestemte samfundsmæssige grupper som mulige »alliance-partnere«. Her vil man ofte møde det argument, at de intellektuelle i den revolutionære proces vil vise sig om kontrarevolutionære, fordi de lever af den kapitalistiske stat og derfor vil have en interesse i dens opretholdelse. Det er muligt, at det vil forholde sig sådan – men med samme argumenter kan man argumentere for kapitalens lønarbejders interesse i opretholdelsen af kapitalforholdet. Denne argumentation virker faktisk plausibel for meget store dele af kapitalismens historie – men overser imidlertid det centrale problem om, under hvilke generelle samfundsmæssige betingelser revolutionære bevægelser overhovedet vil opstå.

den for at være »universitets-marxister«, men uden nogen søger at explicitere konsekvenserne af, at dette skældsord formulerer bestemte *sociale* betingelser for teoriproduktion.

Som det allerede er nævnt, må denne diskussion af forholdet mellem revolutionær teori og praksis finde sine relevanskriterier i en afklaring af forholdet mellem teoriens funktion i hhv. en reproduktion og en ophævelse af kapitalismen. Diskussionen af videnskabskritikken bliver således moment i en afklaring af arbejderbevægelsernes klassiske problem om forholdet mellem »reform og revolution«, som nu kort skal præsenteres.

2. Hvilket forhold er der mellem reform og revolution?⁵

I »Løn, pris og profit« understreger Marx, at arbejderklassens kamp om lønniveauet er et uadskilleligt ledsagefænomen ved LØNSYSTEMET, at denne tingen om prisen er en nødvendighed, som er iboende i den betingelse, at skulle sælge sin arbejdskraft som vare; samt at disse kampe for lønstigninger for 99% vedkommende munder ud i anstrengelserne for at opretholde den givne værdi af arbejdskraften. Med de ændrede betingelser i arbejdskraftregenerationen under blandingsøkonomien må det ovenstående omformuleres til en nødvendighed af kampe, ikke blot for lønniveauet, men for reproduktionsniveauet og herigennem må indarbejdes de dele af reproduktionen (og kampene) der ikke umiddelbart er betinget af arbejds lønnen. Det som imidlertid må fastholdes er, *dels* at nødvendigheden af denne kamp er givet som DEN FORM HVORIGENNEM SYSTEMET REPRODUCERER SIG,⁶ *dels* at det er en kamp mod virkninger,« ... men ikke mod årsagerne til disse virkninger.⁷ Ret beset drejer det sig derfor om en KONKURRENCEKAMP mellem kapital og arbejde.⁸

Som konkurrencekamp er klassekampen altid-allerede præformet. De krav og behov arbejderklassen kæmper for er netop *produceret* i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproces, de kommer så at sige til verden i former, som

5. I relation til bemærkningerne i note 2, skal det anføres, at dette afsnit i et vist omfang er en parafrase over »reformisme-debatten« i det tyske Socialdemokrati mellem R. Luxemburg og E. Bernstein.

6. Det skal påpeges, at »systemets reproduktion« er en dynamisk, modsigelsesfyldt og krisefor midlet proces.

7. Marx i Løn, Pris og Profit, MEW 16, s. 152.

8. Jvf. Marx i Kapitalen (MEW 23, s. 769).

er kapitalistiske reproduktionsformer, (lønform, retsform, pengeform, arbejdsdag etc.). Her har vi abstrakt, teoretisk formuleret revolutionens problem: Den »utilfredsstillelse« der kan gøre arbejderklassen til en »virkelig bevægelse« kan kun *opstå* indenfor denne bestemte reproduktionsform og er således selv allerede i sine »formuleringer« af problemer og krav bestemt som dette samfunds reproduktionsformer, – men for at blive revolutionær (ophæve årsagerne, ikke bekæmpe virkningerne) må »den virkelige bevægelse« gøre op med netop selve denne formbestemmelse af den samfundsmæssige reproduktion. Derfor kan f.ex. »lønkamp« betragtet ud fra sit indhold og resultat aldrig samtidig være en kamp mod »lønsystemet«.⁹

Ud fra det foregående kan man således præcisere hvad »reformisme« i arbejderklassen er: Det er en gennem den kapitalistiske reproduktion FORMBESTEMT PRAKSIS. *Reformisme er altså reproduktion.* En reformistisk arbejderbevægelse er en kapitalisme-reproducerende bevægelse, altså en KAPITALISTISK ARBEJDERBEVÆGELSE.¹⁰

Kampen for socialisme, revolutionen, lader sig derfor heller ikke opløse i aggregatet af den kapitalistiske arbejderbevægelses del-sejre. Dette overser de ideologiske fortolkninger, der tolker de mest rabiate af disse kampe som »overskridende«¹¹ – selve det rabiate i kampene kan ikke ophæve den præforming, kampene og kravene har som del-kampe. Lønkampene er og forbliver systemreproducerende, og »politiske« kampe har netop som forudsætning den spaltning i økonomi og politik, der på forhånd sikrer, at politikken ikke kan antage kapitalforholdet som samfundets grundforhold.¹²

Forholdet mellem reform og revolution er her *tænkt* i abstrakte modsætninger mellem formbestemt samfundsmæssig praksis og praksis som ophæver disse formbestemmelser – dette er gjort for at præcisere det alt for ofte negligerede problem om *formidlingen* mellem disse, som udgøres af »arbejdernes virkelige

9. Jvf. Løn, Pris og profit: »I stedet for den konservative parole: »En ærlig dagløn for en ærlig arbejdsdag« skal de på deres fane skrive den revolutionære parole: »lønsystemets afskaffelse« (MEW 16, s. 152).

10. For at undgå misforståelser af den her overbetonede kvalitative bestemmelse skal det understreges, at i kvantitativ betydning er »kapitalistisk reproduktion« mange ting – det kapitalistiske samfund og den kapitalistiske arbejderbevægelse er reproduktion af en dynamisk totalitet, med mulighed for mange betydningsfulde forskelle, perioder, osv. Med »reproduktion af systemet« siges der altså ikke noget om reproduktionsniveauet, eller f.ex. om, at store og små lønkrav reproducerer kapitalen lige godt, at udviklingen af statsinterventionismen er uden betydning, osv. men blot, at det drejer sig om niveauer indenfor konstituerende formbestemmelser.

11. Mange af »venstrefløjens« partier og organisationer ser det netop som deres opgave at opstille »overskridende krav« for arbejderklassens kampe.

12. Om de s.k. »sociale bevægelser« repræsenterer kampformer, der qua deres »form« ikke er kapitalisme-reproduktive –se Hansson/Lærke i dette nr. af Kurasje.

bevægelse«. For som det allerede er understreget er den kapitalistiske og den revolutionære arbejderbevægelses *udspring* det samme – arbejderens situation i den kapitalistiske reproduktionsproces. Det er ikke sådan, at arbejderne står »uden for« kapitalismen som en an und für sich revolutionær klasse, som så skal »integreres« i det kapitalistiske system, og at reformismen er denne integrations resultat, – omvendt er arbejderne qua deres bestemmelse som arbejderklasse allerede SAMFUNDETS GRUNDLAG.¹³

Problemet må altså stilles som betingelserne for at den – med nødvendighed – eksisterende og kæmpende kapitalistiske arbejderbevægelse UDVIKLER SIG til en revolutionær arbejderbevægelse, og det må fastholdes at denne udvikling implicerer et »brud« med praksisformer: fra formreproducerende til formnegerende. Denne »udviklingsproces« må forstås som en social proces: gennem sin produktion og sine kampe forandrer og udvikler arbejderklassen både SIG SELV og kapitalismen, dvs. i en og samme proces ændrer den sig selv og sine betingelser.

Arbejderklassen producerer betingelserne for et nyt samfund under kapitalismen, men det foregår i fordrejede, udbytende og undertrykkende former. Det er vigtigt at fastholde, at det kun er *betingelserne* for det nye samfund der produceres, men ikke selve dette samfund. Derfor kan den kapitalistiske udvikling og de del-sejre for den kapitalistiske arbejderbevægelse, som denne udvikling muliggør heller ikke opfattes som skridt mod socialismen. Kapitalens tvang til den fortsatte udvikling af det samfundsmæssige arbejdes produktivkræfter skaber visse betingelser for ophævelsen af klasserne – men sammenhængen er modsigelsesfyldt: klassernes eksistens begrunder sig i udbytningens nødvendighed, og den proces, der skaber betingelserne for ophævelsen af denne, har netop selv form af en udbytningsproces, hvor produktivkræfterne udvikles i form af udbytningsmidler, merværdiproduktionsmetoder.

Her er altså tale om *latente* betingelser for det nye samfund, men betingelser som ikke blot kan »overtages« – kunne de det, ville revolutionen jo alene være et *magt*-spørgsmål og ikke en social proces indeholdende et radikalt brud i de samfundsmæssige praksisformer. Men revolutionen er selvfølgelig ikke blot et spørgsmål om udviklingen af bestemte betingelser for en fremtidig produktion, men også et spørgsmål om arbejderklassens mulighed for og vilje til at gennemføre opgøret og bruddet med den kapitalistiske praksis.

13. Når arbejderbevægelsernes historie overfladisk set kunne se ud som en »integrationsproces« skyldes det dels, at det har drejet sig om kapitalismens – og dermed arbejderbevægelsernes – tilblivelse og dels kapitalismens grundlæggende fordrejede forhold, der hele tiden stiller *individene* overfor opgaven om den personlige TILPASNING til kapitalforholdets permanente ændring af produktionens og regenerationens betingelser.

Arbejdernes mulighed for at gennemføre revolutionen er bundet til problemet om »klasseenhed« i bred betydning – i bred betydning fordi dette problem ikke kan forstås som et spørgsmål om »alliancer«, sådan som det så ofte diskuteres for tiden.¹⁴ Klasseenheden er bundet til den samfundsmæssige proces der ENSLIGGØR arbejds kræfterne, dvs. tendentielt reducerer de indre differentieringer i arbejderklassen. Ensliggørelsesprocessen er væsentligst formidlet af arbejderklassen selv gennem konkurrencen såvel med kapitalen som med de øvrige arbejdere. Denne konkurrence er sat gennem og lader sig kun ophæve i og med ophævelsen af arbejdskraftens vareform. Ensliggørelsens grundlag må findes i produktions- og arbejdsprocessernes ensliggørelse, der sætter muligheden for udligninger af forskelle i regenerationsstrukturerne. Den langsigtede tendens er dels stadig færre forskellige typer af arbejdskraft, dels ensliggørelse, standardisering indenfor samme type af arbejdskraft. Denne proces kan nok reducere konkurrencen blandt arbejderklassens aktive del, men kan ikke fjerne konkurrencen mellem klassens aktive og passive del. I denne sammenhæng er også statsinterventionerne i arbejdskraftregenerationen betydningsfulde, da de i mange tilfælde formidler, understøtter og smidiggør denne ensliggørelse.¹⁵ Oversees disse forhold i analysen af betingelserne for klasseenhed og reduceres den til et spørgsmål om eventuelle »alliance-partnere«, oversees dels hvad der i den konkrete konjunktur karakteriserer modsætningerne i arbejderklassen og dels det faktum, at det først er som BEVÆGELSE MED REVOLUTIONÆRT MÅL at arbejderklassen kan ophæve sine indre modsætninger og handle som bevidst association. Enhver »alliance« på det kapitalistiske samfunds grundlag vil kun være en specifik udformning af konkurrencen og som sådan underlagt dennes almene bevægelser.

Arbejderklassens »vilje til revolution«, dens klassebevidsthed, kan kun forstås som summen af de mange ensdannede viljer hos klassens medlemmer, og peger således på bestemte samfundsmæssige betingelser for sin opståen. Det betyder, at en bestemt vilje/bevidsthed ikke må *forudsættes* revolutionen, men at revolutionen netop er den sociale proces, hvor en sådan vilje/bevidsthed udvikler og realiserer sig.

De traditioner i arbejderbevægelserne der har forstået »reformismen« nogenlunde på den måde som her er antydet, har derfor altid tænkt revolutionen

14. Modsætningerne indenfor arbejderklassens er af forskellig historisk specifik art, alt efter kapitalismens udviklingsniveau mellem faglærte-ufaglærte, mænd-kvinder, håndsåndsarbejdere, organiserede-uorganiserede, osv. Se f.eks. diskussionen af sådanne modsætnings betydning i den tyske revolution hos E. Lucas: Arbeiterradikalismus, Frankf. 1976, særlig s. 273 ff.

15. Særligt betydningsfuldt er i denne sammenhæng spørgsmålet om udviklingen af det »doble lønarbejde« i familien som normalbetingelse for generationen.

i sammenhæng med et »*sammenbrud*« i den samfundsmæssige reproduktionsproces. Sålænge nemlig klassemodsigelsen kan finde en bevægelsesform i *konkurrencen* mellem arbejde og kapital reproduceres kapitalforholdet – og »bruddet« med dette er betinget af umuligheden af reproduktion i disse former. Kan man abstrahere fra den sædvanlige letkøbte nedgøring af »sammenbrudsteoriene« og gider man tænke lidt over, hvad det er for en problematik, de søger at bringe frem, vil man kunne finde deres »rationelle kerne« i ovenstående problematik. I klassekampen kommer arbejderklassen f.eks. aldrig til at stå overfor et rationelt valg mellem »lønkamp« og »kamp mod lønsystemet« – kun for såvidt »lønkampen« samtidig både er *nødvendig og umulig* kan »kampen mod lønsystemet« praktisk tematiseres. Derfor har »sammenbrudsteoriene« altid måttet insistere på KRISEN – der jo netop er bestemte praksisformers blokering af deres egen videre – reproduktionsnødvendige – udfoldelse.

Men opgøret med kapitalforholdet er ikke automatisk retningsbestemt mod et socialistisk samfund, der findes ingen overordnede retningslinier for »historiens gang« som automatisk lader socialisme følge efter kapitalisme. Alternativet kan stadig blive: socialisme eller barbari. Socialisme kan kun være produkt af menneskenes bevidste vilje og samvirke. Derfor må klassekampene indenfor kapitalismen netop ses som den proces, der gradvis udvikler denne bevidsthed og vilje¹⁶ samt organisations- og kampformer, som overhovedet muliggør en overgang til socialisme.

Opsummerende om forholdet mellem reform og revolution kan man sige: sammenhængen består *ikke* i, at kampene indenfor det kapitalistiske samfund UMIDDELBART er kampe for socialismen. Den består derimod i, at »reformerne« (den kapitalistiske arbejderbevægelses praksis) i en masse komplekse og modsigelsesfyldte dimensioner udvikler BETINGELSER for en revolutionær arbejderbevægelse og et socialistisk samfund. Disse betingelser udvikles altså i det gamle samfunds skød gennem »reformerne«, men må sættes fri for at blive produktive for socialismen – og dette må ikke forstås som en blot »fjernelse« af de kapitalistiske formbestemmelser, der så frisætter et formløst, neutralt indhold

16. Jvf. hertil Rosa Luxemburgs kritik af Bernstein: »Den faglige og politiske kamps socialistiske karakter finder man altså hos Bernstein i troen på dens trinvis socialiserende påvirkning af den kapitalistiske økonomi ... Men dermed mister socialdemokratiets/læs den kapitalistiske arbejderbevægelses, F.D.R./praktiske daglige kamp til syvende og sidst enhver relation til socialismen. Den faglige og politiske kamps store socialistiske betydning består i at den socialiserer arbejderklassens ERKENDELSE, dens bevidsthed. Når man ser på disse kampmidler som et middel til en umiddelbar socialisering af den kapitalistiske økonomi, svigter de ikke bare i denne opdagede effekt, men da mister de også sine andre, eneste mulige, sociale betydning: de slutter å være et opdragelsesmiddel for arbejderklassen med sikte på den proletariske revolution.« (Skrifter i Utvalg I, s. 54, PAX 1973).

(f.ex. »teknologi«). Klassekampen indenfor kapitalismen må således her – som den virkelige bevægelse der formidler reform og revolution – fastholdes i dobbelt perspektiv: dels som produktion (i fordrejet form) af det nye samfunds betingelser og dels som arbejderklassens egen lære-, erfarings- og solidariseringsproces.

I det foregående er der i behandlingen af den kapitalistiske og den revolutionære arbejderbevægelse som to forskellige praksisformer ikke gjort forsøg på at udskille et særligt moment ved disse praksisformer: det teoretiske arbejde. Det skal nu gøres.

Denne differentiering af praksisformer, der er indført ovenfor,¹⁷ må sammentænkes med differentieringen mellem tænkning/bevidsthed som moment i de sociale forholds former (bevidst væren) og tænkning som samtidig reflekterer disse former. Tænkning/bevidsthed som moment i disse former er samtidig moment i den kapitalisme-reproducerende praksis og må som sådan *nødvendigvis* være fetischeret, netop fordi fetiseringen er produceret gennem de sociale relationers *reale fordrejninger*.

I overensstemmelse med påpegnings af to praksisformer kan der således heller ikke på forhånd udgås fra en kvalitativ bestemmelse af forholdet mellem »teori og praksis« – hvis teori opfattes i bred betydning som praksis' selvrefleksion. Den kapitalismeproducerende praksis har institutionaliseret sin selvrefleksion som »videnskab« – borgerlig samfundsvidenskab. Men hvilket indhold og hvilken funktion kan teori have i en revolutionær bevægelse?

3. Hvad er revolutionær teori?

Ovenfor blev det påpeget at revolutionen var formnegerende praksis. I forlængelse af disse overvejelser kan man definere revolutionær teori som begrebslig foregribelse af den revolutionære proces, dvs. som enheden af FORMKRITIK og analyse af den praktiske kritiks samfundsmæssige betingelser.¹⁸ Revolutionær teori i denne betydning har således det specifikke kendetegn, at den

17. Denne differentiering af praksis kunne med Alfred Schmidt betegnes som forskellen mellem »Weltkonstitutive« og »Weltverändernde« praksis. Se hans artikel »Praxis«, i »Gesellschaft« nr. 2, Frankfurt 1974.

18. Her skal hovedsageligt fokuseres på det ene moment, formkritikken. For et forsøg på at rejse problemet om en revolutionær bevægelses samfundsmæssige betingelser se min bog: Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen, særlig kap. 4 & 6, Kurasje 1978.

i og med sine begrebers kritiske karakter stritter imod enhver kapitalisme-reproduktiv anvendelse, hvad der naturligvis gør den upraktisk, »abstrakt«, i historiske faser, hvor klassebevægelser ikke tematiserer muligheden for kapitalismens ophævelse.

Nu virker det måske selvmodsigende, hvis man på den ene side argumenterer for, at den revolutionære proces ikke forudsætter praksis-ekstern produceret »teori« til at lede sig, og på den anden side alligevel fastholder revolutionær teori (kritik) her og nu som en mulighed. Hvilken forbindelse mellem »teori og praksis« er så mulig? For det første må det fastholdes, at teoretisk arbejde – og således også *kritik* – selv er en *praktisk* aktivitet indenfor et arbejdsdelt kapitalistisk samfund og som sådan er kritikken moment i specifikke dele af lønarbejderklassens forsøg på at begribe deres egen samfundsmæssige bestemthed. For det andet er teori eller videnskab om samfundet et praktisk moment af den samfundsmæssige reproduktion i den betydning, at den er en særlig form for social bevidsthed og at den videnskabelige aktivitet – qua samfundsvidenskabernes specifikke subjekt-objekt forhold – indebærer en påvirkning af samfundsmedlemmers forestillinger om samfundet.¹⁹ Dvs. teorien bliver ikke først »praktisk« når den bevidst anvendes, og forholdet mellem teori og praksis kan således ikke reduceres til et spørgsmål om den faktiske *anvendelse* af teori – videnskaben er i ovennævnte forstand moment af den samfundsmæssige realitets konstituering – også når denne »videnskab« har form af *kritik*. For det tredje, at for så vidt teorien virkelig er KRITIK, lader den sig ikke udnytte af »teoretikerne« (åndsarbejderne) til formidling af deres herredømme og fastholdelse af privilegier – hvilket selvfølgelig ikke garanterer, at disse åndsarbejdere i en given situation så ikke blot overtager en anden teori, der er forenelig med en privilegeret praksis. Det lader sig overhovedet ikke gøre at udtænke »revolutionsmodeller«, der på forhånd sikrer det rigtige udfald uafhængigt af deltagernes vilje, politiske moral, socialisme-forestillinger, osv. For det fjerde må arbejderklassen gennem sine praktiske kamp-, erfarings-, og læreprocesser udvikle en klassebevidsthed, der indholdsmæssigt falder sammen med den teoretiske formkritik. I denne klasse-mæssige erfarings- og læreproces har den teoretiske kapitalismekritik sin rolle. Det er her principielt muligt for den åndsarbejdende del af lønarbejderklassen at bidrage i afklaringsprocessen med *sine* specifikke kamperfaringer og arbejdsresultater, uden derfor at måtte gøre krav på åndsarbejderens

19. Jvf. f.ex. J. Wiatr: »Sociologens aktivitet består i at ændre folks forestilling om verden. Den subjektive forestilling om samfundsforholdene er en vigtig del af virkeligheden, eftersom den afgør, hvilke sociale roller folk kan godtage for sig selv eller søge at påføre andre; derfor er det at ændre forestillingerne en praktisk aktivitet« (i Marxistisk sociologi« red. af P. Berger, Kbh. 1947, s. 39). Jvf. desuden J. Ritsert, op. cit., s. 133 ff

traditionelle privilegier indenfor det kapitalistiske samfund. Igen findes der ingen metode, der sikrer et sådant resultat uafhængigt af de involveredes intensjoner, men det er her afgørende, at den teoretiske KRITIK, der udfra sit *indhold* modsætter sig såvel kapitalisme-reproducerende anvendelse som herredømmeformidlende funktioner, virkelig også får en form, der svarer til dette indhold, og ikke som nu, hvor det abstrakt-revolutionære indhold formuleres i rene borgerlige (»herredømmeformidlende«) kommunikations- og organisationsformer.

En argumentation *imod* nødvendigheden af praksis-ekstern produceret teori, som båret af åndsarbejderne skal lede den revolutionære proces, er ikke en argumentation *for* unødvendigheden af systematisk samfundskritik, diskussion og fælles afklaring hen over de reelle interesse modsætninger, der er sat mellem lønarbejderklassens forskellige dele indenfor det kapitalistiske samfund.

Det er et udbredt dogme, at den marxske teoris særlige kendetegn er, at den får bevist sin sandhed gennem praksis,²⁰ dvs. forholdet teori praksis tænkes analogt til forholdet mellem hypotese og eksperiment i naturvidenskaberne. Men med understregningen af den marxske teoris specifikke karakter som KRITIK må en sådan teori-praksis opfattelse samtidig være forkastet.

Kritikken kan ikke være »handlingsvejledende« for praksis i gængs betydning, dvs. give op- og forskrifter for klassekampenes forløb. En sådan udvendiggørelse af forholdet mellem teori og praksis i arbejderbevægelsernes kampe stiller jo den »rene« teori overfor den tankeløse handling, der åbenbart så blot skal anvende teoriens erkendelser i praksis. I modsætning hertil betragtes »teoriudviklingen« her som moment (og under den kapitalistiske arbejdsdelings betingelser er dette moment primært båret af en bestemt del af arbejderklassen) af lønarbejdernes *produktion* af deres egen klassebevidsthed. Kritikken må således påvise de eksisterende samfundsforholds historiske karakter, de nuværende tilstande og forholds opståelses- og begrundelsessammenhænge samt deres (abstrakte) mulighed for anderledes-væren. I denne betydning af anticiperende begribelse af latente muligheder i det eksisterende samfunds skød, er kritikken »handlingsvejledende«. Kritikken påviser *muligheden* for produktionen af en ny social realitet – ikke som en konstruktion på basis af ideelle fordringer, men som praktisk frigørelse af eksisterende muligheder i det aktuelle samfund. En sådan bevidst produktion af sociale sammenhænge, af et nyt samfund, er *praksis* i emfatisk forstand.

20. Jvf. f.ex. konklusionen på H. Skambraks: »Das Kapital« von Marx – Waffe im Klassenkampf, Berlin (O) 1977, s. 249: »Dannelsen og den succesrige udvikling af sovjetstaten var den mest gribende bekræftigelse på rigtigheden af den marxske lære«.

Kritikken afdækker forhold »... ved hvilke den nærværende gestalt for produktionsforholdets ophævelse antydes som en bevægelse, der er ved at blive til, og som således bebuder fremtiden. Fremtræder de præborgerlige faser på den ene side som blot historiske, dvs. som ophævede forudsætninger, så fremtræder produktionens nuværende betingelser som ophævende sig selv og derfor som sættende historiske forudsætninger for en ny samfundstilstand«. (Marx, Grundrisse s. 365, cit. efter M/K).

Med ophævelsen af det kapitalistiske samfund, og derved med ophævelsen af fremmedgjorte samfund overhovedet, forsvinder kritikens genstand og dermed må den også selv forsvinde. Samtidigt forsvinder overhovedet nødvendigheden af samfundsvidenskab, der netop udtrykker menneskenes forsøg på at komme til klarhed over deres egen samfundsmæssige sammenhæng – en klarhed og selvbevidsthed, der hører til den nye samfundsforms konstitutionsbetingelser.²¹

I det foregående forsøg på at fastlægge en bestemmelse af revolutionen påpegede jeg, at selvom individernes bevidste vilje var et nødvendigt moment i en revolutionær bevægelse, så kunne revolutionen ikke reduceres til et »viljespørgsmål«, denne vilje var selv moment af en bestemt samfundsudvikling. Men at »socialisme« ikke til enhver tid præsenterer sig som et alternativ til kapitalisme, er ikke alene betinget af dens praktiske uigennemførlighed på det pågældende tidspunkt, men også af kapitalismens reale mystifikationer, den uigennemsigtige totalitetsstruktur, det »objektive schein« ved de økonomiske grundforhold.

I sin kritik af den politiske økonomi blotlægger Marx disse reale mystifikationers genesis som momenter af den *kapitalistiske vareproduktion*. Han efterviser hvorledes det samfundsmæssige arbejde – når det er kapitalistisk organiseret – må etableres som en sammenhæng af værdisubstans og værdiform, »væsen og fremtrædelsesform«, men hvor et karakteristikum ved værdiformerne netop er, at de i den samfundsmæssige reproduktionsproces kapper formidlingerne til deres egentlige grundlæggende sammenhæng

Kritikkens opgave er altså at trænge bag de *tilsyneladende* sammenhænge, og afdække konstitueringen af de fordrejede, fetischerede fremtrædelsesformer. Men det skal understreges at sådanne kritisk-genetiske begreber er helt overflødige for den praktiske omgang med kapitalismen. For f.eks. at anvende penge er det ikke nødvendigt at have et kritisk begreb, der forkla-

21. Jvf. H. Reichelt: »Reflekterende på sine egne forudsætninger må den materialistiske teori begribe sig selv som praktisk, als Theorie auf Widerruf, der forsvinder med betingelserne for sin egen eksistens, idet den påviser de betingelser for ophævelse, med hvilke den selv forsvinder«. (Indledning til Hegels: »Grundlinien der Philosophie des Rechts«, Frankf. 1972, s. XV).

rer dem som form for det samfundsmæssige arbejde. De tingsligt formidlede sociale forhold præsenterer sig selv – dvs. er »objektive tankeformer« – som evige, overhistoriske bestemmelser: penge, kapital, løn, osv. Som egenskaber bundet til ting reproduceres værdiformerne spontant som »gang und gäbe Denkformen«. Forholdene mellem disse fænomener fremstår som *funktionelle sammenhænge* og af disse udledes bestemte erfaringer som lader sig systematisere.

Der kræves altså én type af erkendelse (begreber) for at omgås, reproducere kapitalismen, fungere i overensstemmelse med dens bestemmelser, og denne erkendelse er derfor også tilstrækkelig for en kapitalistisk arbejderbevægelses praksis. Hvorimod der kræves en anden type erkendelse til at begribe, hvad der konstituerer kapitalismen som specifik historisk samfundsform og dermed, hvad der overhovedet muliggør og betinger dens afskaffelse – denne erkendelse betegner Marx som KRITIK.

Forholdet mellem denne »funktionelle«, »reproduktive« erkendelse og kritikken ligger i deres fælles ansatspunkt. Erkendelserne er ikke forskellige fordi de drejer sig om forskellige forhold, men omvendt fordi de er forskellige former/typer af erkendelse af de *samme* forhold. Dette svarer til både den reformistiske og den revolutionære arbejderbevægelses *fælles* udgangspunkt i arbejderklassens reproduktionskampe. Det er jo også derfor, at der er mening i, at karakterisere både den revolutionære arbejderbevægelses praksis og den teoretiske kritik som »overskridende«: Begge må tage deres udgangspunkt i det konkret foreliggende og netop udvikle sig »indefra« GENNEM opgøret med disse former – søges kampmål og erkendelsesindhold tilført »udefra« kan der ikke blive tale om en overskridelse (ophævelse), men om en konfrontation. Til en sådan konfrontations-strategi svarer en bestemt revolutionsforståelse: revolutionen er ikke en social lære- og udviklingsproces, men reduceres til en »magtovertagelse«, et kup med større eller mindre opbakning, der så skal realisere et på forhånd givet program.

I »Kapitalen« fremstiller Marx de *samfundskonstituerende* sociale forhold under kapitalismen som et produktionssystem af værdiforhold og værdiformer. Han kritiserer værdiens fetischerede fremtrædelsesformer og viser disse som former for forhold mellem mennesker i reproduktionen af denne specifikke samfundsform.

Men problemet er nu, at denne kritik af det samfundsmæssige arbejdes værdiformer og disses produktionsproces ikke er identisk med kritik af den SAMFUNDSMÆSSIGE TOTALITET – omend med dennes »anatomi«. ²²

22. Det skal ikke forstås således, at den marxiske teori for denne »anatomi« foreligger »færdig« til brug – dels drejer det sig ikke om entydige udsagn, hvad mange års indbyrdes modstridende

I de eksisterende kapitalistiske samfund findes to andre samfundsmæssige sfærer af sociale forhold, som ganske vist ikke har samme samfundskonstituerende karakter som kapitalforholdet, men som er nødvendige momenter af den samfundsmæssige reproduktion, nemlig sfæren for arbejdskraftens regeneration (»de sociale forhold«, det »sociale felt«) og de »politiske« samfundsmæssige forhold, samfundsindividernes indbyrdes forhold som statsborgere, »staten«.

Imidlertid er der her et forhold der må fremhæves. Når der her opereres med to samfundsmæssige »sfærer« ud over kapitalforholdet i snævrere forstand (enheden af cirkulation og produktion) er det ud fra en antagelse af, at der – ud fra samfundstotalitetens reproduktion – lader sig påvise en nødvendighed af, at disse sfærer eksisterer explicit som ikke-kapital relationer. Med andre ord at formen for disse sfæres forhold »positivt« lader sig begrunde og at de ikke blot eksisterer som endnu-ikke-kapitalsubsumerede forhold. Kun for såvidt de ikke-kapitalformede forhold er sat af kapitalforholdet i deres respektive specifikke former, er de egentlige momenter af den samfundsmæssige totalitet.

Et begreb om totaliteten er således noget andet end en addition af foreliggende forhold i deres »færdige skikkelse« til en sum. Heller ikke en opfattelse af totaliteten som et aggregat af et større eller mindre tal af »sfærer« er tilfredsstillende: »Råheden og begrebsløsheden ligger netop deri, at relatere det organisk sammenhørende tilfældigt til hinanden, at bringe det i en ren og skær refleksionssammenhæng«. (Marx, Grundrisse s. 9). Derimod må de forskellige samfundsmæssige områders »selvstændiggørelse«, deres »adskilthed« stilles som problem. Genesis for forholdenes form og selvstændiggørelse i kapitalforholdets fordrejede sammenhænge må rekonstrueres. Dette er samtidig rekonstruktion af grundlæggende determinationsrelationer, som må videreudvikles i retning af bestemmelser af muligheder og grænser for de forskellige formers gensidige aktion på hinanden.

Her søges totalitetsbestemmelsens oparbejdelse altså skitseret som enheden af kvalitativt forskellige sfærer af sociale forhold, med kapitalforholdet (dvs. de værdiformede relationers sfære) som konstituerende, dvs. som det forhold hvis kvalitative bestemmelse sætter de øvrige forholds bestemmelser.²³

rekonstruktions-forsøg kan dokumentere, dels er selve denne almene del fra Marx's hånd kun en torso.

23. H.J. Schanz (Til rekonstruktionen ... 1973) var blandt de første i den danske »rekonstruktionsbølge« der alvorligt arbejdede med totalitets-kategori-problemer. Han stillede oprindeligt primært problemet som et forhold mellem brugsværdi og bytteværdi, med fokus på kapitalens subsumtionsprocesser. Men denne indfaldsvinkel bevirkede, at forhold udenfor kapitalen alene blev tænkt som endnu-ikke-subsumeret område. Der var ingen forsøg på at begrunde andre socialitetsformer som sat af kapitalforholdet i specifikke former af ikke-kapital. Tilsyneladende har

Selvom denne indfaldsvinkel til totalitetsbestemmelsen hidtil er forblevet en ansats,²⁴ står den imidlertid overfor marxismens traditionelle indfaldsvinkel til totalitetsproblematikken: basisoverbygningsmodellen. Sfære-opfattelsen er heroverfor udviklet i sammenhæng med understregningen af Marx's teori som KRITIK. En kritik af de »*sociale relationer*« – sociale relationer forstået som enhed af bevidsthed og væren, netop som enhed af det, der som regel adskilles i »materielle og ideologiske forhold« i basis-overbygningsmodellerne.²⁵ Med udgangspunkt i sådanne »uhåndgribelige« størrelser som sociale relationer er det klart at denne opfattelse står i betydelig modsætning til basis-overbygningsmodellerne. Disse understreger omvendt at den marxiske teoris særlige fortrin er dens »materialisme«. De moderne akademiske udgaver af denne opfattelse betegner således sig selv – ikke som »marxisme« eller »kritik« – men som »historiematerialisme«. Den stive opdeling i basis-overbygning har som

Schanz i senere skrifter revideret dele af denne opfattelse, hvilket man f.ex. kan læse i »Antikritik« (hvis titel må siges ikke at være uden selvbevidsthed, jvf. Rosa Luxemburg' og Karl Korsch' skrifter med samme titel), selvom der pga. skriftets karakter ikke er tale om noget egentligt rekonstruktionsarbejde.

I forhold til totalitetsproblematikken hedder det bl.a.: »Sammenstykningspragmatikken (som f.ex. den ydre sammenstykningspragmatik af »marxisme og psykoanalyse«, FDR) forholder sig rent instrumentelt til sagen, men når det drejer sig om forhold hvor det væsentlige er at afdække konstitutions- og reproduktionsformer for kun for kapitalismen gyldige og af kapitalismen selv frembragt »interferens« (mellem økonomi og ikke-økonomi), så er sammenstykningspragmatikken – hvor uomgængelig den end er som foreløbigt redskab i praktiske analyser – en tildækning af problemet og ikke nogen løsning«. (Antikritik, s. 27).

24. Det skal understreges at jeg ikke postulerer, at der hermed er præsenteret et *samfundsbe-greb*. Anvendelsen af disse »sfærebestemmelser« er af helt foreløbig karakter og skal her først og fremmest bruges til at påpege bestemte problemer – og er altså ikke apriori en del af disse problemers løsning. Forudsætningen for at komme videre i afklaringen af denne opfattelses adækvans er i første omgang en præcis bestemmelse af hvad »sociale relationer« egentlig er for noget. I artiklen her anvendes bevidst en meget »bred« opfattelse af »sociale relationer«, som enhed af »Verhältnisse« og »Verhalten«. Der findes mig bekendt ikke udarbejdet nogen eksplicit totalitetsbestemmelse på grundlag af en præciseret »sfære-opfattelse«. Hos K. Ottomeyer: *Soziales Verhalten und Ökonomie im Kapitalismus*, Gaiganz 1974, anvendes en lignende tankegang, men der findes ingen begrundelse for de forskellige sfæres specifikke form. Samfundets sfære-inddeling gøres her til et alment ontologisk princip.

Derimod har de forskellige sfærer været behandlet hver for sig. Mest omfattende er de værdiformsformidlede sociale forhold blevet behandlet i forskellige dele af Marxrekonstruktionen der er fulgt efter R. Rosdolsky.

De »politiske« relationer er blevet behandlet i stateteoridiskussionen. Det bedste eksempel er Blanke, Jürgens, Kastendiek: *Kritik der politischen Wissenschaft 1 & 2*, Frankfurt 1975. Det »sociale felt«, reproduktionssfærens forhold, har fået den bedste begrundelse hos Peder Lærke Nielsen: i »Sociologi« nr. 1, 1979.

25. For den mest traditionelle og vulgære version af denne opfattelse se A. Bauer, m.fl.: *Basis und Überbau der Gesellschaft*, Frankfurt a.M. 1974.

For den mere reflekterende version af denne opfattelse se G. Therborn: *Science, Class and society*, kap. 6.

konskevns en besynderlig sondring mellem (den revolutionære) industriarbejderklasse og lag og grupper af arbejdere som ikke er fuldgyldige medlemmer af arbejderklassen.

Det samfundsmæssige arbejde i egentlig forstand er godt nok det værdiformede arbejde, dvs. det der udføres af kapitalens lønarbejdere. Men i videre forstand udføres også samfundsreproduktivt arbejde (men ikke produktivt i værditeoretisk forstand) udenfor kapitalforholdet, nemlig i forhold til arbejdskraftens »private« reproduktion (husholdning), samt det statslige lønarbejde. Men da arbejderklassens emancipation er betinget af at være emancipation af *hele* arbejderklassen, og samtidigt af *hele* individets livssammenhæng, må disse områder af samfundslivet også revolutioneres, således at *både* de opdelinger indenfor lønarbejderklassen, der er sat gennem den samfundsmæssige arbejdsdeling, og den opdeling af den enkeltes tilværelse, der er sat gennem den samfundsmæssige sfære-opdeling, ophæves. I dette perspektiv er opgøret med forholdene i regenerationsfæren ikke noget specifikt *kvind*-problem, selvom det er et problem, der – pga. udgangspunktet i den aktuelle arbejds- og »rolle«-fordeling – først og fremmest må løses praktisk gennem kvinders egen aktivitet. Der findes altså en række kapitalismebestemte praksisformer og sociale relationsformer udenfor kapitalforholdet som er præget af dette samfunds udbytnings- og undertrykkelsessammenhænge og som den revolutionære proces må gøre op med. Revolutionær teori som kritik er altså forpligtiget på udviklingen af en TOTALITETSKRITIK af det kapitalistiske samfund.

På disse områder af en ikke-værdiformet samfundsmæssiggørelse er »marxismen« ikke kommet særligt langt, men problemet trænger sig på her og nu. Der er nok flere grunde til dette, men primært må det vel forklares ud fra de reale strukturelle ændringer i kapitalismen der har fundet sted, (samfundsmæssiggørelsen af arbejdskraftregenerationen og udviklingen af statsinterventionismen). En anden (mere teori-intern) grund er også, at *marxismen* traditionelt fra kapitalforholdets systemkonstituerende status har afledt dets påståede primat på erfaringskonstituering og på politiseringspotentialer – en opfattelse som, om ikke andet, kapitalismens strukturændringer og de »sociale bevægelser« har sat spørgsmålstejn ved. I det omfang marxismen f.eks. har afvist betydningen af sociale bevægelser/kampe med udgangspunkt i reproduktionssfæren med den begrundelse, at disse konflikter tilhørte »privatlivet«, har den taget det borgerlige samfunds overfladiske sammenhænge (og mangel på samme) for at være de egentlige sammenhænge. Totalitetskritikken vil netop kunne vise den »private reproduktion« (med dens praksis- og relationsformer) som specifik organisationsform for samfundsmæssig reproduktion.

Et af de problemer der står i centrum i denne artikel, er hvilken karakter/form som de »sociale« og »politiske« relationer har, for herigennem også at prøve at præcisere, hvad *kritik* af disse forhold kan implicere. Det er tidligere nævnt at *værdiformerne* som *fremtrædelsesformer* reproducerer sig som »Gang und Gäbe Denkformen« – men hvilke former for Denkformen (begreber) dannes der i og om de øvrige sfærer af sociale forhold? Hvis relationerne i disse sfærer ikke er tingslige fremtrædelsesformer, hvordan tænkes de da? *Forudsætter* Marx' specifikke kritikform overfor den økonomiske videnskab, at dennes realobjekt reproducerer sig i samfundsmæssigt fungerende, gyldige »Denkformen« – og i givet fald, må dette så også gælde for kritikken af »socialvidenskaberne«?

I det følgende skal disse problemstillinger diskuteres i sammenhæng med spørgsmålet om muligheden for at udvikle en revolutionær totalsamfunds-kritik, gennem kritik af »socialvidenskaberne« som erkendelse af generationssfærens forhold. Men i første omgang skal begrebet »borgerlig socialvidenskab« søges præciseret. Og derefter behandles i afsnit 5 eet eksempel på nogle systematiske overvejelser over videnskabskritik, der har dette sigte.

4. Hvad gør borgerlig videnskab »borgerlig«?

Det er marxismens påstand, at borgerlig²⁶ samfundsteori ikke kan reflektere sine egne konstitutionsbetingelser²⁷ – så for overhovedet at kunne kategorisere noget som »borgerlig teori« impliceres der altså en anden mulighed

26. »Borgerlig« er her ikke ment som en fornærmelse eller som udtryk for at videnskaben på forhånd bestemmes som borgerskabets lakaj – meningen er at fastholde nogle historisk specifikke karakteristika ved dele af det samfundsreproduktive åndsarbejde under denne produktionsmåde. Jeg mener, at der i det følgende citat faktisk formuleres – omend ironisk – reelle problemer: hvad begrunder marxismens (dvs. vort) »erkendelsesprivilegium« og de borgerliges »-afspærring« (-restriction): »En af marxismens forskellige fordringer på højere forståelse er, at den nyder privilegeret adgang til de underjordiske niveauer af betydning (meaning), der er afspærret for den trivielle borgerlige tankegang«. (F. Parkin: *Marxism and class theory: A bourgeois critique*«, Cambridge 1979.) Samme mr. Parkin mener, at med hvad der nutildags går for at være marxistisk teori (den professorale marxisme, rodfæstet i den mest borgerlige af alle den vestlige verdens institutioner), synes ethvert tænkeligt borgerligt alternativ at være at foretrække. Synspunktet kan ikke totalt afvises, desværre.

position, »kritikkens«, der må kunne afdække disse konstitutionsbetingelser. Men for ikke at ende i en uendelig regression, a la »kritikken af den kritiske kritik« må denne position kunne medreflektere *sine* specifikke konstitutionsbetingelser. Borgerlig teori kan altså kun præsenteres som borgerlig i

27. Bestemmelsen af kapitalistklassens/den borgerlige videnskabs *erkendelsesgrænser*, dens »bonerthed« hører til i marxismens dårligst argumenterede og derfor dogmatiske afdeling. (Man støtter sig gerne på Marx' efterord til Kapitalen og til den unge G. Lukacs). Når det kommer til stykket er den grundlæggende tankegang i de gængse analyser af problemet, at borgerskabet og dets videnskab ikke vil se sin egen fremtidige undergang i øjnene – det vil den ikke kunne leve med, og kapitalismen må *derfor* fastholdes som evig. Man kunne således kun drive fordomsfri borgerlig videnskab i perioder med uudviklede klassekampe mellem lønarbejde og kapital (den klassisk politisk økonomi), hvor undergangstruslen ikke var påtrængende.

En sådan ansats rejser flere problemer end den løser – og selv om den her er fremstillet karikeret er det faktisk den gængse forklaring, omend den formuleres i mere raffineret sprogbrug. Det der fundamentalt står tilbage, er at påvise formidlingen mellem klasse- og gruppespecifikke *interesser* og *erkendelsesskranker*.

Hos F. Tomberg – som typisk eksempel – bliver mange af den traditionelle marxismes vanskeligheder med problemet om erkendelsesskranker tydelige. Han mener, at med kapitalismens udvikling vokser borgerskabets behov for at beherske samfundet – og hertil behøver det samfundsvidenskab. Men denne udvikling af ny viden har sine grænser der, hvor kapitalens herredømme, og dermed de statsansatte videnskabsmænds privilegier, trues med at komme i fare. Den borgerlige videnskab udvikler derfor – ikke på kapitalens eller regeringens dekret – men »... ud fra den dunkle, men sikre bevidsthed om interesseidentitet« en videnskabsteori, som forhindrer eller omformulerer systemtruende erkendelse. Men det borgerlige samfund har brug for en samfundsvidenskab analog til den naturvidenskab, der har muliggjort udviklingen af storindustrien. »En samfundsvidenskab der går frem på en analog måde ville blive til teoretisk grundlag for ophævelsen af den kapitalistiske produktionsmåde og dermed også til det borgerlige klasseherredømmes fald. Man kan ikke forvente af etablerede borgere, at de værdsætter sandheden så vidt som til opgivelsen af deres egen sociale eksistens. Der hvor de således i deres forskningstrang kommer realiteten for nær indfinder erkendelseshæmninger sig hos dem«. (F. Tomberg, Was heisst bürgerliche Wissenschaft?, i »Das Argument« nr. 66, 1971).

Tombergs (som her blot er valgt som typisk eksempel på sådanne overvejelser) behandling af problemet om den borgerlige videnskabs erkendelsesskranker indeholder bl.a. følgende problemer – og hvor det værste er, at de af Tomberg behandles som var de løst:

– Hvorfor kan borgerklassen ikke leve *her og nu* med erkendelsen af, at det kapitalistiske samfund er historisk forgængeligt? (tilskrives borgerskabet ikke netop opfattelsen: efter os – syndfloden!)

– Og hvis denne *erkendelse* er så farlig (»systemtruende«) for det borgerlige samfunds *aktuelle* eksistens, hvorfor har 100 års marxisme (der netop påviser denne historiske forgængelighed) så slet ikke rystet de borgerlige samfund? Det er således uklart om truslen kommer fra borgerskabets smuldrende selvforståelse eller om den kommer fra arbejderklassen, der så åbenbart må oplyses gennem videnskaben før den truer kapitalismen.

– Hvorfor vil ikke netop indsigt i det kapitalistiske samfunds forgængelige karakter være nyttigere i borgerskabets kamp for opretholdelse af det, end fortrængningen af denne kendsgerning – idet disse erkendelsesskrankers eksistens jo begrunder sig på borgerskabets *interesser*, kunne man så ikke med samme argumenter begrunde borgerskabets behov for »sand« erkendelse af samfundets karakter?

sammenhæng med udviklingen af »kritikkens standpunkt«. Da betragtningerne her netop er et forsøg på at overveje, hvad et sådant »kritikkens standpunkt« må implicere, giver sig heraf de følgende bestemmelsers *foreløbige* karakter.

Der udgås her fra en tese – som er antydnet i det foregående – om et principielt sammenfald mellem de KATEGORIER, hvori den kapitalistiske arbejderbevægelse søger at begribe »samfundet« og den borgerlige økonomiske videnskabs kategorier, altså mellem »hverdagslivets« og »videnskabens« kategorier. Det betyder imidlertid ikke, at det er det samme at tænke *i* de sociale forhold, som at tænke *over* disse, men derimod at disse forhold tænkes i identiske kategorier – netop fordi disse kategorier er »objektive tankeformer«. Dette medfører samtidig, at disse overvejelser over borgerlig samfundsvidenskab er relevante for andet end blot en videnskabsteoretisk interesse.

Det er her nødvendigt med en (teori-) historisk betragtning for overhovedet at få en indfaldsvinkel til bestemte totalitets-teoretiske problemer, nemlig om forholdet mellem kapitalforholdets reproduktion og samfundets »sociale« og »politiske felter«. Denne fremgangsmåde konfirmerer implicit tesen om kapitalforholdets samfundskonstituerende status. Det teoriehistoriske går på, at da »det borgerlige« kun kunne bestemmes gennem kritik, forudsættes en bestemmelse af forholdet mellem borgerlig teori og kritik og en sådan måde tage udgangspunkt i Marx' kritik af den politiske økonomi. Eller sagt på en anden måde, så accepteres i første omgang denne politiske økonomis forståelse af sig selv som *totalitetsteori*, altså som samfundsvidenskaben. Hvad den de fakto også var²⁸ – indtil den gradvist blev *komplementeret* (i sociologiens selvforståelse) – dvs. altså ikke negeret – med i første omgang »sociologien«

– Er der overhovedet tale om *erkendelses*-skranker med de argumenter som Tomberg anvender – drejer det sig ikke snarere om interessebetingede »strategier« for den »ideologiske klassekamp«?

En bedre indfaldsvinkel til problemet end ovennævnte »interesse-begrundelse« er en diskussion med udgangspunkt i »de reale fordrejninger« af de samfundsmæssige relationer. Hos H. Reichelt hedder det: »Denne fetischisme, af Marx fremstillet som en totalitet af irrationelle former, som objektiver Schein, eller på en anden måde: som *en fænomenologi af erkendelsesbegrænsninger*, gør det før som efter svært for teoretikeren at trænge ind i dette samfunds væsen«. (op.cit. s. LXXIV).

28. Jvf. B. Blanke o.a. s. 17: »Mens Marx endnu kunne tage Hegels og Ricardos teoretiske systemer som sammenfattende udtryk for det borgerlige samfund, eksisterer der idag ingen af den slags omfattende systemer længere, hhv. et system der hensynsløst blotlægger det borgerlige samfunds kernestruktur«.

og »politologien«. Det er denne historiske rækkefølge i tematiseringen der skal fastholdes.²⁹

Indledningsvis skal det om forholdet mellem teori og praksis her slås fast, at politisk økonomi/samfundsvidenskab ikke indgår som konstituerende moment i den kapitalistiske form for samfundsmæssighed i den betydning, at den praktiske reproduktive omgang med kapitalismen *forudsætter* videnskabelig erkendelse.³⁰ For såvidt samfundsvidenskaben altså praktisk lader sig anvende, kan den kun angå den højere eller lavere grad af funktionalitet i den samfundsmæssige reproduktionsproces.³¹

Objektet for den politiske økonomi er de sammenhænge der etableres gennem den samfundsmæssige produktion og fordelingen af dens resultater i form af kapitalistisk vareproduktion. I sin kritik af den politiske økonomi viser Marx, hvorledes det vareproducerende arbejdes dobbeltkarakter sætter en sammenhæng mellem »væsen og fremtrædelsesform«, mellem værdisubstans og værdiformer. Denne argumentation kan ikke rekonstrueres her, men resultatet skal blot antydes. »At et samfundsmæssigt produktionsforhold/på dette sted henvises til pengene, F.D.R./fremstiller sig som en udenfor individerne forhåndenværende genstand og at de bestemte relationer, som de i deres samfundsmæssige livs produktionsproces indgår i, fremstiller sig som specifikke egenskaber ved en ting, denne fordrejning og ikke indbildte, *men prosaisk reelle mystifikation karakteri-*

29. Den politiske økonomis forståelse af sig selv som teori om *hele* samfundet må begrundes i, at det virkelige samfund på denne tid ikke var »helt«, dvs. at kapitalismen var i en proces af blive til, og at andre »kapitalistiske« samfundsmæssiggørelsesformer end den umiddelbare kapitalform kun ansatsvis eksisterede. Til den præ-marxiske politiske økonomis selvforståelse, se ex: H. Brinkmann: *Die Ware* (kap. 1) Giessen 1975. G. Therborn: *Science, class and society* (kap. 2). London 1977.

30. Jvf. Marx: »Das Nachdenken over formerne for det menneskelige liv, altså også deres videnskabelige analyse, slår overhovedet ind på en vej der er modsatrettet den virkelige udvikling. Den begynder *post festum* og således med udviklingsprocessens færdige resultater« (MEW 23 s. 89).

31. Dette er ikke det samme som en benægtelse af den moderne socialvidenskabs store betydning i den aktuelle blandingsøkonomi, hvilket jeg vender tilbage til i afsnit 5. Jvf. B. Smarts karakteristik: »I voksende grad er sociologi blevet en *anvendt videnskab* (applied science) i administrationens tjeneste, hvor den tilbyder en præcisere videnskabelig fremstilling af demografiske profiler, tilvejebringer data-resourcer for industri-, uddannelses-, og kriminalpolitik, ligesom den kontinuerligt leverer regler, metoder og teknikker til studiet af sociale problemer, situationer og adfærd. Sociologisk bevidsthed omkring denne inddragelse neutraliseres i betydelig grad med referencer indenfor disciplinen til modeller, idealtyper eller Homo Sociologicus som fokus for interessen og ved forsøg på, at bevare eller genindsætte værdi – frihedsdoktrinen gennem oversættelsen eller reduktionen af sociale fænomener, via uforklarede og overfladiske interesser – og værdifri abstraktionsprocesser, til et kvantitativt udtryk eller en numerisk relation«. (B. Smart: *Sociology, phenomenology and marxian analysis*, London 1976. s. 185).

serer alle det bytteværdi-sættende arbeides samfundsmæssige former«. (Marx., MEW 13 s. 34).

Derfor må den samfundsmæssige regulering og fordeling af totalarbejdet ske gennem »værdilovens« blinde virkning, formidlet gennem konkurrencen bag om ryggen på de agerende. For agenterne – som dele af dette totalarbejde – gælder det derfor, at når de gennem byttet forholder sig til hinanden og dermed forholder deres arbejde til det samfundsmæssige totalarbejde, så »ved de det ikke, men de gør det«. Dette betyder selvfølgelig ikke at individerne ikke har nogen bevidsthed om det, de selv gør, men at omgangen med de tingsliggjorte sociale forhold forudsætter og bekræfter den fetichisme, der klæber til disse ting. Selv hvis individerne »ved hvad de virkelig gør« (i ovennævnte betydning), kan de ikke handle anderledes indenfor kapitalismens reproduktive sammenhæng³², dvs. individerne kan ikke ophæve feticheringen gennem udviklingen af en anden »bevidsthed«.

Den politiske økonomi er iflg. Marx begrænset af sit udgangspunkt i det borgerlige samfunds reproduktionsproces, hvorimod kritikken stiller sig problemet om *hvorledes dette samfund selv produceres*.³³ Kritikken centrale problem er således formkonstitueringen. Den borgerlige teori interesserer sig derimod ikke for »... at genetisk udvikle de forskellige former, men fører dem gennem analyse tilbage til deres enhed, fordi de udgår fra disse former som givne forudsætninger«. (Marx, MEW 26-3 s. 491).³⁴

Her er den politiske økonomis »borgerlighed« stikordsagtigt fastholdt: Den konstitueres *ikke* – som det ofte hævdes fra marxistisk side – af en manglende forståelse af et »væsen« bag »fremtrædelsesformerne«, men derimod af den manglende foranalyse. Derimod er den manglende forståelse af sammenhængen væsen-fremtrædelse kendetegnende for differentieringen *indenfor* borgerlig

32. Jvf. Marx i Kapitalen: »Det, som kun gælder for denne særlige produktionsform, vareproduktionen, at nemlig den specifikt samfundsmæssige karakter af de af hinanden uafhængige privatarbejder består i deres enshed som menneskeligt arbejde og antager form af arbejdsprodukternes værdikarakter, fremtræder før som efter denne opdagelse for de i vareproduktionens forhold fangede som noget, der er lige så definitivt, som at luften bevarer sin fysiske tilstandsform efter den videnskabelige sønderdeling af den i dens bestanddele«. (MEW 23, s. 88/s. 174).

33. Jvf. Marx: »Dette er en væsensforskellig opfattelse i forhold til de borgerlige økonomers, der – selv fangede i de kapitalistiske forestillinger – ganske vist ser, hvorledes der produceres INDENFOR kapitalforholdet, men ikke hvorledes dette FORHOLD selv bliver produceret, og/hvorledes/de materielle betingelser for dets opløsning samtidigt produceres indenfor det, ...«. (Resultate s. 137) (Iøvrigt er dette et skjult ordret citat fra den »unge« Marx i »Das Elend der Philosophie« MEW 4, s. 126).

34. Karl Korsch formulerer dette som følgende paradoks: »De borgerlige samfundsforskere, der tilsyneladende beskæftiger sig med samfundet i almenhed, forbliver hildet i det borgerlige samfunds særlige kategorier. Marx analyserer det borgerlige samfunds særlige historiske form, og når derved til en mere almen erkendelse, som går ud over denne form, af den samfundsmæssige udvikling«. (i Karl Marx, Frankfurt 1967 s. 49).

politisk økonomi, nemlig mellem den klassiske politiske økonomi og vulgærøkonomien.³⁵

Jeg vil udgå fra den generelle tese, at det der karakteriserer *borgerlig* samfundsvidenskab som sådan – dvs. også den hvis realobjekt »ligger udenfor« det bytteværdi-sættende arbejdes samfundsmæssige former – er den manglende erkendelse af, hvorledes disse samfundsmæssige forhold selv produceres eller konstitueres i specifikke former. Og netop denne problematik må være indgangen til en analyse af samfundstotalitetens indre differentiering i sfærer og til bestemmelsen af sammenhænge, determinationsrelationer, mellem disse sfærer. Denne problematik må også omfatte afklaringen af hvad »form« kan betyde for de ikke-værdiformede sociale relationer, altså en oparbejdelse af selve »formbegrebet«. Men da ovennævnte konstitutionsproblematik helt mangler i den borgerlige videnskab, er der heller ingen grund til at gå ud fra at »arbejdsdelingen« mellem de forskellige samfundsvidenskaber bevidst reflekterer samfundstotalitetens reale differentierthed.

Jeg vil i afsnit 6 diskutere denne konstitutionsproblematik nærmere, og dér prøve at antyde, at de sociale relationer i det »sociale felt«, dvs. lønarbejdernes indbyrdes forhold i deres regeneration, ikke har tilsvarende *tingslige* formidlingsformer som de økonomiske relationer har.

I denne forbindelse er der nogle bestemte forhold ved borgerlig »socialvidenskab« (primært sociologien) som jeg her gerne vil påpege,³⁶ først og frem-

35. Marx afgrænser den klassiske økonomi således: »Den klassiske økonomi søger at føre de forskellige faste og indbyrdes fremmede former for rigdom tilbage til deres indre enhed gennem analyse og at afskrælle deres form, i hvilken de står lige gyldige ved siden af hinanden;/den/søger at begribe den indre sammenhæng til forskel fra fremtrædelsesformerens mangfoldighed«. (MEW 26.3, s.490). Hvorimod vulgærøkonomien »... faktisk ikke gør andet end doktrinært at fortolke, systematisere og forsvare de i de borgerlige produktionsforhold fangede agents forestillinger«. (MEW 25, s. 825) eller de gør ikke andet end »... at oversætte de ordinære forestillinger i et doktrinært sprog«. (MEW 26.3 s. 493) For mig at se, er det yderst tvivlsomt om man ud fra de marxske »væsensbestemmelser« kan gøre ham til »metodologisk essentialist« i Popper's forstand. Kendetegnet på en sådan er, at han stiller spørgsmål som »hvad er materie«, »hvad er kraft«, »hvad er retfærdighed« osv. (K. Popper: *The poverty of historicism* s. 26ff). Men Marx spørger faktisk ikke *hvad* samfundet er, hvad værdi er, hvad stat er, osv. Hans udgangspunkt er, *at de ikke kan være andet end bestemte forhold mellem mennesker* – han spørger derfor om, hvorfor forholdene mellem mennesker må antage disse bestemte former. Jvf. brev fra 1868, hvor Marx afviser alt det sludder om at bevise værdibegrebet, hvor det bl.a. hedder: »At denne nødvendighed af at fordele samfundets arbejde i bestemte proportioner, aldeles ikke kan ophæves gennem den specifikke form for produktionen i samfundet, men kun kan ændre sin fremtrædelsesmåde er selvevident ... Videnskaben består netop i at påvise, *hvordan* værdiloven slår igennem«. (Kapitalens registerbind s. 26).

36. Jeg vil tage udgangspunkt i et forsøg på »positivisme-kritik«, der – hvis det mener noget alvorligt med sin kritik – først må identificere genstanden for kritikken. Det viser sig faktisk at være en så vanskelig sag, at det i stedet blir projektets indhold. De følgende overvejelser bygger på Tage Bild: »Forhold og indhold – noter til »positivismen«« Magisterkonferens

mest teoriens forhold til sin genstand, her altså hvorledes begriber »positivismen« samfundet.

T. Bild gør opmærksom på det forhold at »positivisme-kritikken«³⁸ har haft visse politiske resultater, idet den har nedbrudt positivisternes videnskabelige legitimitet med den effekt, at der faktisk næppe længere findes *erklærede* »positivister«. Imidlertid har denne »faneflugt« ikke bevirket noget skift i de konkrete forskningsgenstande og -metoder.³⁹ Gennem sit forsøg på at få identificeret »positivismen« får T.B. præciseret bestemte, helt grundlæggende forhold i den borgerlige socialvidenskab. Han stiller sig den opgave, at kritisere »positivismens« metodologi⁴⁰ på *dens egne præmisser*, hvilket også efter min opfattelse er et uomgængeligt skridt i enhver videnskabskritik, selvom det sidste ord ikke er sagt med en sådan »intern« kritik – hvad T.B. iøvrigt heller ikke mener. Det angivelige brud i terminologien i det følgende skyldes altså at jeg stiller mig på »positivismens« standpunkt. Udgående fra en diskussion af forholdet mellem natur- og samfundsvidenskab (»positivisme«) fastlægger han identiteten i disses metodologi i *objekt-forholdet*. Ifølge »positivismens« metodologiske normering,

1972. Konferensen må betragtes som et virkeligt originalt og selvstændigt pionerarbejde i fagkritikkens udvikling og er stadig, – i 1980, – et enestående stykke arbejde – i begge betydninger af ordet. Da rapporten ikke er offentligt tilgængelig har jeg undladt den sædvanlige trælse reference-teknik, men jeg vil understrege, at jeg har prøvet at lægge min gennemgang meget tæt på de oprindelige formuleringer. Da rapporten er yderst komprimeret i sin fremstillingsform – den viser problemerne ved positivismens bestemmelse af et »objekt« og dette »objekt« er i rapporten positivismens selv – er den vanskelig at gengive i kort form, men jeg håber man nogenlunde kan følge tankegangen i dette resume af (dele af) rapporten. Det skal ikke opfattes som forsøg på at servere en samling »guldkorn«, der blot kan reproducere. Synspunkterne skal opfattes som et eksempel på nogle problemstillinger, som viser nødvendigheden af en »videnskabskritik«, der består i andet end kritisk »tilegnelse« af borgerlig socialvidenskabs *resultater*. Det der her præsenteres som påstande, skal altså læses som teser, hvis faktiske holdbarhed må afklares i sammenhæng med udviklingen af mere specifikke, egentlige videnskabskritiske projekter.

J. Ritsert har tilsvarende problemer med at identificere hvad »metodisk individualisme« er – men i begge tilfælde viser det sig at dreje sig om »normeringer«: »Udfra den hidtidige fremstilling skulle det være blevet klart, at den *metodiske* individualisme ikke får sin ejendommelighed gennem en bestemt metodologi eller forskningsteknik ... I stedet for at tale om en forskningsstrategi, må man tale om en kanon af normer og orienteringsmønstre for socialvidenskabelig teoridannelse«. (J. Ritsert: Zur Wissenschaftslogik ... s. 100).

37. falder bort.

38. Her (dvs. i 1972) drejer det sig om positivismekritikken i fagkritikkens første »fase«, jvf. note 1.

39. Derfor kan man, på det abstraktionsniveau der her diskuteres, meget langt hen ad vejen identificere »positivisme« og det der hidtil er blevet kaldt »borgerlig socialvidenskab« – når det drejer sig om »metodiske« problemer.

40. Metodologi bestemmes som studiet af de »teoretiske« eller logiske konsekvenser af forskellige måder at forholde sig til forsknings-»genstanden« på.

må samfundsforskeren *forholde sig objektivt* til de fænomener, der skal studeres. At forholde sig objektivt vil sige at forholde sig til fænomenerne (samfundsmæssige forhold) *som om* de var ting, studere disse forhold og deres tingslighed.⁴¹ De store »positivister« hævdede dermed ikke, at der ingen forskel er på naturforskerens og samfundsforskerens objekt, men de hævdede derimod, at der ingen forskel er på det *forhold* samfundsforskeren og naturforskeren må etablere til deres *forskellige* objekter.⁴²

I den »positivistiske« metodologis selvforståelse er den grundlæggende subjekt-objekt problematik således ikke at finde i forskerens forhold til samfundet, men i menneskets almene forhold til tingen (naturfænomenet).

Hvis »positivismen« forholder sig objektivt til den sociale omverden må den i konsekvens heraf antage et nominalistisk standpunkt.⁴³ Dette udvikler T.B. exemplificerende i et forsøg på at bestemme hvad »positivismen« er. Problemet er, at vi kan ikke udpege en klasse af »positivister«, før vi har et entydigt begreb om, hvad der virkelig *er* »positivisme«, og vi kan ikke komme frem til et ikke-arbitrært begreb om »positivismen«, før vi har udpeget nogle eksisterende »positivister« som deres repræsentanter. Forholder vi os objektivt til »positivismen« – altså som til en klasse af »positivister« uden for os – så kan vi kun give begrebet en formålsbestemt (arbitrær) bestemmelse, afhængigt af hvad vi finder hensigtsmæssigt. Ethvert begreb, som hævdes at have realdefinitorisk status lader sig straks anfægte af en anden bestemmelse som med lige så stor ret kan påberåbes at være begrebet. Denne flertydighed og uhåndgribelighed tvinger os til at indtage et nominalistisk standpunkt, hvorved vi føres ind i »positivisternes« egen kreds. »Positivisterne« er jo ikke ting og hvis vi udvikler det nominalistiske standpunkt med bevidsthed om det objektive forhold, opdager vi, at vi derved føres ind i en klasse, som vi i udgangspunktet forholdt os objektivt til, dvs. som en klasse vi ikke opfattede os selv som medlem af. Nominalismen er et teoretisk udtryk for objektforholdet, dvs. dets logiske konsekvens. Det er altså ikke nominalismen

41. Det er altså i denne betydning »objektivt« bruges i det følgende – og således ikke med relation til »værdifriheds«-diskussionen.

42. Denne bestemmelse af den »positivistiske« metodologis egenart må fastholdes overfor senere vulgærpositivister, som forveksler et identisk *forhold* med en identitet mellem objekterne i sig selv, forveksler »som om« med »er«. De gør normeringen, at forholde sig objektivt, til ontologi og opfatter forskningsgenstanden som noget andet end sig selv og tvinges hermed til at begribe den rent nominelt.

43. Det nominalistiske standpunkt indebærer at man ved bestemmelsen af et begrebs betydning ikke udsiger noget om virkeligheden, men kun om hvordan vi bruger begrebet, giver det en *definitorisk* betydning.

som forordner et bestemt forhold til forskningsgenstanden, omvendt er det et bestemt forhold til denne, som logisk fører til et bestemt teoretisk standpunkt.

Forholder vi os til »positivismen«, som vi *kan* forholde os til »staten«, »familien« osv., dvs. forsøger vi at fastlægge den som en entitet over for os, med det essentialistiske spørgsmål »hvad er positivismen«, så ender vi med ubønhørlig logisk konsekvens i *flertydighed*, hvorefter vi må indtage det nominalistiske standpunkt. Den objektive flertydighed tvinger os til det, såfremt vi vil undgå den metafysiske hypostasering det er, at tillægge det i tanken forestillede egen eksistens.

Fra det objektive standpunkt (forholder sig som om det var en ting) kan principielt intet begreb hævdes som det rigtige, ethvert teoretisk begreb må bestemmes nominelt. Med en nominel definition siges ikke noget om hvad »genstanden« *er*, men noget om måden hvorpå vi bruger begreberne og klassificerer objekterne omkring os.

Dette dilemma mellem nominalistiske definitioner (der intet siger om virkeligheden) og essentialistiske begreber (der er hypostaserede almenbestemmelser) er en konsekvens af objektforholdet, og har i den praktiske forskning fået den form, at man (hvis man er stringent) indtager objekt-forholdet, følgelig fastholder det nominalistiske standpunkt *samtidig* med at man udtaler det samme begreb som essentialistisk begreb.⁴⁴ Det almene begreb, hvori de *forskellige* objekter begribes som identiske, hypostaseres som målelig egenskab »ved objektet« i sig selv.

Imidlertid gør noget andet sig gældende. Socialvidenskabens begreber, som nominelle begreber, refererer ikke til noget virkeligt, men de nominelle begreber eksisterer som faktisk tænkning hos de »objekter« der studeres og hvorfra de også hentes af forskerne. Men den objektive socialvidenskabsmand er ikke bevidst om, at han som del af objektet deler dets dagligdags, tingslige sprog om sig selv, men han fremstiller ukritisk den *virkelige* tænkning som om den gengiver de virkelige forhold. Han forveksler således den virkelige tænkning med de virkelige forhold. Derfor bliver fremstillingen ikke en fremstilling af sociale relationer, men en klassifikation af individer på grundlag af nogle egenskaber ved disse.

44. Alternativet til denne inkonsistens er – stadig indenfor rammerne af objekt-forholdet – den konsekvente operationalisme, dvs. når man med en skala måler en eller anden »egenskab« så må den defineres som = det, som en skala der måler denne egenskab, måler. (Intelligens er det man måler med intelligensprøve). Men T.B. påviser at heller ikke denne »løsning« er uden modsigelser.

Det, der iflg. T.B. sker, er en fortolkning af et bestemt forholds, nemlig objektforholdets, teoretiske udtryk (det tænkte) som et indhold eller en »egenskab« i objektet i sig selv. De objektive samfundsforskeres modsigelse, som opstår i deres forvirring omkring spørgsmålet, hvorvidt de taler om deres sprog eller objektet, kan kun løses ved at opfatte deres kundskab som det teoretiske udtryk (tankeindhold) for det *forhold* de indtager til deres genstand. Den objektive samfundsvidenskab bliver således interessant: som udtryk for dominerende tingslige relationer i dens objekt, som den ikke opdager fordi den selv underkaster sig disse relationer, hvilket fremstår som normeringer i metodologien. Den nominalistiske samfundsvidenskab (»positivisme«) kan således analyseres som det logiske konsekvente udtryk for et skjult forhold. Den objektive socialvidenskabs tings-lige forhold til objektet kommer til teoretisk udtryk som en relation mellem tings-lige »egenskaber« ved objektet i sig selv. Som fetichistisk udtryk for bestemte sociale relationer er den objektive socialvidenskabs metodologi selv et »objekt« for samfundskritikken, idet metodologien på sin vis rummer en skjult teori om objektet.

Hermed er der peget på nogle centrale problemer i forlængelse af den diskussion af »videnskabskritik som samfundskritik« som jeg her prøver at nærme mig. Det centrale problem ud fra T. Bilds analyse bliver her spørgsmålet om *hvorfor* socialvidenskaben *forholder sig objektivt* til sin »genstand«? Det er blevet påpeget tidligere, at de værdiformede sociale relationer fremtræder som egenskaber ved ting og at menneskene i den samfundsmæssige omgang med dem ikke behøver andet end at forholde sig til dem som ting. Men det er også blevet antydnet, at disse værdiformer var objektive tankeformer, *fungerende realabstraktioner*,⁴⁵ og at *begrebsbestemmelsen af dem derfor ikke er en nominal definition*. Men *forholder socialvidenskaben sig objektivt til sin »genstand« fordi denne selv fremtræder som egenskaber ved ting?* Disse problemer skal nu diskuteres i sammenhæng med forskellige ansatser til videnskabskritikkens problemer.

I det følgende skal nogle forskellige indfaldsvinkler til videnskabskritikken tages op. Først diskuteres et projekt, der behandler socialvidenskabskritikken på et meget generelt, »metateoretisk« og tese-agtigt plan og derefter to forskellige forsøg på »sfære«-bestemmelser, der ligger meget tæt på min egen opfattelse af, hvordan der må arbejdes videre med disse problemer.

45. Jeg taler bevidst om disse ting i vage vendinger for at provokere til at disse bestemmelser ikke forudsættes som afklarede, men tages kritisk op til overvejelse.

5. Hvad gør videnskabskritik til kritik?

Det drejer sig nu, i forlængelse af det foregående, om følgende: Er det muligt på grundlag af kritikken af den politiske økonomi, gennem kritik af borgerlig »socialvidenskab«, at bevæge sig i retning af en totalitetskritik.

Hvad menes der egentlig med *kritik*, når der tales om kritik af borgerlig *socialvidenskab*? Hos Marx hedder det om kritikken af *den politiske økonomi*, at det drejer sig om »... kritik der ÖKONOMISCHEN KATEGORIEN oder, if you like das System der bürgerlichen Ökonomie kritisch dargestellt. Es ist zugleich Darstellung des Systems und durch die Darstellung Kritik desselben ...« (MEW 29. s. 550). Det drejer sig altså om KATEGORIKRITIK. Men hvad forstår Marx ved den borgerlige økonomis kategorier? »Derartige *Formen* bilden eben die Kategorien der *bürgerlichen Ökonomie*. Es sind gesellschaftlich gültige, also OBJEKTIVE GEDANKENFORMEN FÜR DIE PRODUKTIONSVERHÄLTNISSE dieser historisch bestimmten gesellschaftlichen Produktionsweise, der Warenproduktion ...« (MEW 23. s. 90).

Det der nu skal stilles som problem er om de begreber, der er udviklet »udenfor« den politiske økonomi (f.ex. i sociologien og politologien) også er samfundsmæssigt gyldige, objektive tankeformer – svaret er til dels foregrebet i diskussionen af Tage Bids karakteristik af »positivismen«, men problemet skal her stadig fastholdes sammen med spørgsmålet om, hvad »form« kan betyde på disse samfundsmæssige felter; først herigennem lader »kritikbestemmelsen« sig præcisere.

For at undgå misforståelser er der et forhold, der skal understreges. Som allerede nævnt er den reale differentiering i samfundsmæssige sfærer ikke betingende for enkeltvidenskabernes indbyrdes afgrænsning. Når jeg i det følgende taler om *sociologi* og *politologi* som om de alene var videnskaber for hhv. de sociale og politiske relationer, skal det blot forstås eksemplificerende og betyder altså ikke andet end at visse dele af disse videnskaber hver især behandler bestemte problemer af relevans for det, der her diskuteres – altså hverken, at disse forhold kun behandles i denne videnskab eller at denne videnskab kun behandler disse forhold.⁴⁶ Videnskabskritikken implicerer såle-

46. Her forbigås et vanskeligt problem om præcisering af de erkendelsesbegrænsninger, der er bestemt af erkendelsens *form som enkeltvidenskab*, og som peger på, at en totalitetskritik ikke kan konstrueres gennem addition af tilstrækkeligt mange enkeltvidenskabskritikker.

Reichelt påpeger, at det er naivt at frakende de enkelte samfundsvidenskabelige discipliner ethvert erkendelsesfremskridt, og fortsætter: »Men samtidig bliver disse samfundsvidenskaber til bevis på, at de kun har opnået deres erkendelsesfremskridt på bekostning af den tiltagende isolering overfor hinanden, som det må tilskrives, at blikket på livssammenhængen

des også en reorganisering af de erkendelser, der er indvundet i *enkeltvidenskabeligt* regi.

I dette forsøg på at indkredse kritikbestemmelsen i videnskabskritikken, dens forskellige reale betingelser og teoretiske implikationer vil jeg tage udgangspunkt i et af de få forsøg, der har været på at tage denne problemstilling op i sammenhæng med en rekonstruktion af økonomikritikken, nemlig Kurt Aagaard Nielsen: »Kritik af den politiske økonomi og kritik af socialvidenskaben«. ⁴⁷ Med »socialvidenskab« menes hos K.A.N. »arbejdskraftreproduktive samfundsvidenskaber« og den indre arbejdsdeling blandt disse tillægges ikke nogen særlig betydning for den her diskuterede problematik. De skift mellem termerne »socialvidenskab« og »sociologi« der forekommer, er altså alene begrundet i problemernes forskellige diskussionskontekst.

K.A.N.s udgangspunkt er: »Ligesom Marx udviklede sin teori om kapitalismen igennem kritik af den politiske økonomi, må også kapitalismens mere samfundsmæssiggjorte former indfanges og kritiseres igennem det nuværende samfunds *erkendelsesmæssige forpost* – socialvidenskaben og økonomividenskaben, der hvor de optræder som *handlingsgrundlag* for først og fremmest den statslige reproduktionssikring af kapitalforholdet«. /s. 52/.

Det skal ikke her grundlæggende anfægtes, at borgerlig socialvidenskab begrebsliggør social realitet⁴⁸ – problemet er hvad og hvordan der

som sådan, spærres for disse videnskaber. Denne (livssammenhængen) – i sidste ende også deres genstand – falder igennem, som Habermas siger, imellem disciplinerne, og endog i den grad, i hvilken de afsondrer og selvstændiggør sig overfor hinanden. Med andre ord: Det er en videnskab, der ophober viden, opnår erkendelsesfremskridt i samme grad som den udskiller sig, men i kraft af isoleringen spærres (fordrejes) samtidig for dens syn på genstanden: I erkendelsesakten unddrager sig samtidig hvad der erkendes – den samfundsmæssige livssammenhæng; i dens viden fremstiller den (livssammenhængen) sig som forsvindende. Således kommer det til et væsentligt forhold af form og indhold i denne videnskab: Ikke blot er dens indhold et »fordrejet«, men dens form som enkeltvidenskab er ikke til at fjerne fra dette indhold. Men begge, form og indhold, er udtryk for *en* totalstruktur, som grundlæggende unddrager sig denne videnskab«. (H. Reichelt, op.cit. s. VI)

47. I Nordisk Forum nr. 16, Roskilde 1977.

Det er vigtigt at understrege, at jeg her kun anvender denne udmærkede artikel til at formulere mine egne problemstillinger *udfra*. Der er altså ikke her tale om en velafvejede gennemgang og kritik af artiklen som sådan.

48. »Hvis borgerlig socialvidenskab var uden nogen som helst erkendelsesværdi, så kunne kritikken af den kun forstås som den opgave, at analysere borgerlig *ideologi*. Så ville den være til ringe nytte for systemet også som ideologi, for den kunne hverken varetage herredømmetekniske eller manipulative funktioner. Til den herredømmetekniske anvendelse måtte den levere realistiske indsigter i systemets funktionssammenhæng, og for at kunne virke manipulerende, måtte den troværdigt svare til udbredte »huller« i bearbejdelsen af livserfaring. Den er ihvertfald nødt til at gøre erkendelsesfremskridt, hvis hidtil tilstrækkelige arter af affirmativ erfaringstyndning tillukkes og hidtil tilstrækkeligt kendskab til systemfunktioner svigter«. (A. Neusüss: Zur wissenschaftlichen und politischen Beurteilung von Gesellschaftstheorie, i »Abendroth-Forum«, s. 197, Marburg 1977).

begrebsliggøres. K.A.N. tematiserer primært disse problemer gennem overvejelser over socialvidenskabens *funktions*-bestemmelse, idet han understreger »... tilgangen til kritikken af de borgerlige samfundsvidenskaber river sin egen navlestreng over hvis den ... overser den materielle reproduktive funktion af samfundsvidenskaben ...« (s. 53). Dette er en vigtig påpegning,⁴⁹ men ikke tilstrækkelig for en præcisering af borgerlig socialvidenskabs teori-praksis-relation. Understregningen af videnskabens reproduktive funktion i sammenhæng med manglende bestemmelser af pågældende videnskaber teori-praksis-relation,⁵⁰ vil uvilkårligt – også hos K.A.N. – ligge nær den opfattelse, at den praktiske anvendelse af videnskab garanterer dens »sandhed«.⁵¹

Samtidig vil en »funktionalistisk« orienteret tilgang rettet mod *anvendelsen* af videnskab uvilkårligt tematisere problemet som en sammenhæng mellem to uafhængige entiteter, videnskab og samfund, og altså ikke i sit udgangspunkt kunne fastholde videnskaben som allerede samfundsmæssigt bestemt moment af den samfundsmæssige praksis.⁵² Funktionsammenhængen må analyseres i et bredere perspektiv, som det hed ovenfor i den samfundsmæssige-politiske betingelses- og virkningssammenhæng. »Det er naturligvis rigtigt, at videnskabens »funktionalitet« må vise sig i dens praksisrelatering, men denne »funktionalitet« må *forudsætte* en adækvans mellem videnskabelig problemformulering (-løsning) og praktiske problemkonstellationer. Spørgsmålet er, hvorledes og hvorfor denne adækvans *opstår*; i forhold til videnskaben må der spørges, hvilke *forudgående* »formidlinger« mellem samfund og videnskab der har bidraget

49. Hvis videnskabens samfundsmæssige-politiske betingelses- og virkningssammenhæng falder ud af analysen, kan heller ikke videnskabelig forandring ... længere forklares. Den fremtræder da kun som »videnskabelig fremskridt«; videnskab synes således at bevæge sig selv«. (Blanke o.a. op.cit. s. 22).

50. Det hed foran, at socialvidenskab optræder som »handlingsgrundlag« – hvad det vil sige burde præciseres, men det vil blive svært at påvise politikker (handling) der er udformet så en eksplicit videnskabelig (dvs. teoretisk) »grundlag«. Teori-praksisrelationen må her analyseres i en meget bred betydning som ikke overser »... at videnskab ikke kun udspiller sig i hoveder, men også i institutioner, som står i social og materiel afhængighed af samfundet, hhv. dets politiske organisationer og grupper«. (Kastendiek: Die Entwicklung der westdeutschen Politikwissenschaft, Frankfurt 1977, s. 52).

51. Jvf. f.ex. A. Neusüss op.cit.: »Der hvor potentialet til løsning af problemer for borgerlig-kapitalistisk systemopretholdelse bliver forøget, bliver uden tvivl virkelighedsmomenter adækvat begrebet og relevante handlemåder motiveret. Derfor kan sådanne teorier, netop fordi de hjælper til med at forhale omvæltningssprocessen, *videnskabeligt* ikke være irrelevante«. (s. 196).

52. Dette problem søger KAN at tage højde for i og med hans indfaldsvinkel er, at analysere videnskaben i dens »materielle eksistens« som *kvalifikationer* hos de statslige lønarbejdere som er »bærere« af statsinterventionerne i arbejdskraftreproduktionen. Men her er problemet igen, at også kvalifikationer må *produceres* før de lader sig anvende – og de betingede og formidlende sammenhænge for denne »produktion« må med i analysen.

til, at videnskab »*ex post*«, dvs. i sin anvendelse, kan vise sig som »funktionel«. Formuleret på en anden måde: En videnskabsanalyse må ikke kun spørge, hvilken funktion en videnskab har *for* et samfund; den må finde ud af, hvorvidt videnskab er en funktion *af* samfundet, en af det afhængig »variabel««. (Kastendiek, op.cit. s. 55).

Imidlertid var spørgsmålet i hvilken betydning K.A.N. overhovedet anvender *kritik*-bestemmelsen i sin »socialvidenskabskritik« samt om placeringen af videnskabskritikken indenfor en større sammenhæng (samfundskritik). Da ingen af disse problemer explicit præciseres i artiklen, er det nødvendigt at gå lidt nærmere ind på bestemte af dens teser for at besvare spørgsmålene.

Om socialvidenskabskritikken hedder det hos KAN, at den må operere på mere *begrænsede* bestemmelsesmuligheder end Marx' økonomikritik pga. den nuværende socialvidenskabs vulgariserede opsplitninger og overfladefixeringer. »Det rokker dog ikke ved, at disse partikulariserede reproduktionsanalyser og – recepter repræsenterer den – udenfor arbejderklassen – væsentligste form for registreringer af de samfundsmæssiggjorte sociale og økonomiske eksistensproblemer for den kapitalistiske reproduktion«./s. 52/.

Når K.A.N. udstyrer socialvidenskabens erkendelsesmuligheder må det begrundes i socialvidenskabens funktionelle bestemmelse som »interventionsvidenskab« for de statslige politikker. Problemerne ved denne rigtige, men for ensidige bestemmelse er kort påpeget foran. Imidlertid fremsættes i citatet ovenfor påstanden om at socialvidenskabens er »overfladefixeret« og om dens indhold hedder det andetsteds: »Socialvidenskaberne eksisterer (også) som almengjorte teoridannelser, men deres erkendelsesudvikling kan kun foregå igennem *abstraktioner* i forhold til eksisterende historisk sociale forhold. Disse abstraktioners *substans* er således de historisk eksisterende *reproduktionsforhold* ...«./s. 54/.

Set i sammenhæng siges der her, at socialvidenskabens objekt er de sociale forhold, reproduktionsforholdene, samt at disse forhold har en »overflade« der kan fixere (den videnskabelige) erkendelse. Dette peger igen på problemet om konstituering af socialvidenskabens realobjekt, og de hermed satte erkendelsesrestringtioner, men da denne problematik slet ikke behandles i artiklen, er der ingen grund til at forfølge problemstillingen derudfra. Formuleringen om socialvidenskabens »overfladefixering« må her ses som eksempel på en blandt marxister ret udbredt analogitænkning med Marx' fremstilling i Kapitalen som model. Skal »overfladefixering« være andet end et skældsord og betegne reale, samfundsmæssigt bestemte erkendelsesrestringtioner, overser denne analogitænkning netop det problem, der er søgt påpeget gennem overvejelserne over samfundet som en totalitet af specifikt formede sfærer af sociale for-

hold, hvor altså forholdenes form og karakter netop sættes som *problemet* og ikke apriori tænkes i en væsens-overflade ontologi. Skal beskyldningerne mod socialvidenskaben for at være »overfladefixeret« virkelig fastholdes, må det først eftervises, at disse specifikke reproduktionsforhold, der konstituerer en del af dens objekt, virkelig har en væsens-overflade-struktur, svarende til den Marx har rekonstrueret for det bytteværdisættende arbejdes samfundsmæssige former. Det mener jeg ikke vil kunne lade sig gøre. Fremstillingslogikken i kapitalen må forstås som »die eigentümliche Logik des eigentümlichen Gegenstandes«.

Hvad man derimod kan, er at rekonstruere disse »sociale« forholds grundlag i kapitalforholdets formbestemmelser. Netop gennem påvisningen af de »sociale« forholds specifikke historiske grundlag – at disse forhold altså er sat af kapitalforholdet – kan deres specifikke historiske form og karakter bestemmes. Fordrejes kapitalforholdet imidlertid selv til en »naturform«, som det sker i den borgerlige socialvidenskab, fremstår samfundets øvrige, gennem kapitalforholdets satte, former også som eneste mulige, som »evige« – eller med andre ord slet ikke som *former*.

Med den manglende bestemmelse af de »sociale« forholds form bliver også bestemmelsen af forholdet mellem disse forhold og socialvidenskabens begreber om dem ubestemt. Kan de ligesom *tingsligt formidlede* forhold reproduceres som »objektive tankeformer«? Er de overhovedet *abstraktioner*, som det påstås ovenfor?

Disse spørgsmål lader sig næppe besvare i den aktuelle fase af udviklingen af en samfundskritik, men de opstår her, fordi der i K.A.N.s programmatisk artikel berøres problemer på mange, meget forskellige niveauer samtidigt, uden at disse bevidst stilles som *problemer*. Dette må så igen forklares ud fra et aktuelt behov for »konklusioner« på videnskabskritikken, før den faktisk er gennemført og har produceret et egentlig materiale. I et tysk projekt om kritik af den politiske videnskab⁵³ tages der netop udgangspunkt i, hvad de nogle steder kalder den »marxistiske videnskabsteori«⁵⁴ *aktuelle* niveau, når fremgangsmåden for videnskabskritikken eller rettere sagt, dens forstadie »videnskabsanalysen« skal skitseres: »... for det meste går vi således frem, at vi først fremstiller politikvidenskabens udviklinger og så spørger efter deres til enhver tid gældende samfundsmæssige betingelser og forudsætninger. Vor

53. se hertil B. Blanke o.a., op.cit, H. Kastendiek, op.cit.

54. Denne videnskabsteori bestemmes således: »Resultatet af vore overvejelser er en undersøgelseskonception, som søger at forbinde videnskabshistoriske, -politiske, -organisatoriske, og -sociologiske problemstillinger og undersøgelsesniveauer samt en teoriehistorisk og metodologisk analyse af en samfundsvidenskabelig enkeltdisciplin.« (Kastendiek, op.cit. s. 18).

fremgangsmåde er altså stik modsat en »kausal-deduktiv afledning«. Det er overfor videnskabssociologiens *aktuelle* forskningsstade i almenhed og politologianalyserne i særdeleshed efter vor opfattelse det nødvendige og realiserbare forskningsperspektiv. Forsøget på en logisk-genetisk rekonstruktion af forholdet mellem samfund og (politik) videnskab må og kan foretages, så snart en tilstrækkelig basis af foreløbig kundskab er frembragt, fra hvilken abstraktioner og almene bestemmelser kan udgå«. (Kastendiek s. 64). Kort sagt den praktiske gennemførelse af »fremgangsmåden« må danne grundlaget for den begrebslige fremstilling.

Indeholdt i K.A.N.s program findes også en ansats til en historisk analyse⁵⁵ af socialvidenskabens/sociologiens udvikling, som han inddeler i »faserne« klassisk sociologi – positivisme – kritisk systemteori, som her kort skal resumeres, for herigennem at prøve at belyse nogle problemstillinger omkring sammenhængen mellem »realobjektet« og dets udvikling, borgerlig socialvidenskab og videnskabskritikken.

Karakteriserende for såvel den klassiske som den moderne sociologi er en »ydre ubegrebet modstilling mellem økonomisk reproduktion og social reproduktion«. /s. 58/, selvom dette i de senere sociologiske traditioner sker »... på en mere atomistisk og ikke-samfundsteoretisk måde end de klassiske sociologer«. /s. 59/.

Selv i deres kritik af den politiske økonomi deler sociologerne økonomernes selvforståelse af den økonomiske orden som modsigelsesfri og overlevelsesdygtig. »DERFOR er Marx' kritik af den politiske økonomi også til enhver tid forudsætningen for at kunne rette en *materialistisk kritik* af de klassiske sociologer«. /s. 59/.

Når den klassiske sociologi, iflg. K.A.N. forekommer mere komplet og nuanceret end den apologetiske moderne, skyldes det, at den blev udviklet i faser hvor det kapitalistiske system praktisk stod overfor en prækapitalistisk reminisens i den sociale orden. »... de klassiske sociologer måtte i lighed med de klassiske økonomer forholde sig til kapitalismens historiske egenart, fordi kapitalismen var truet af angreb fra prækapitalistiske klasser og sociale reguleringsmåder.⁵⁶ ... De senere sociologers samfundsbegreb »degenererer« og bliver ahistorisk«. /s. 59/

55. Problemet er her, at på grund af artiklens programmatisk karakter, er denne historiske gennemgang så generel, at den er meget vanskelig at få hold på – hvilke perioder og hvilke teorier KAN faktisk har i tankerne er stort set noget man må gætte sig til. Meningen med diskussionen er derfor at pege på centrale problemsammenhænge som en virkelig historisk analyse må oparbejde.

56. Umiddelbart må man undre sig over denne tese: Hvorfor falder den *klassiske* sociologi tidsmæssigt først, da økonomien allerede er blevet *vulgær*, hvis deres klassicitet har samme grundlæggende sammenhæng (prækapitalistisk reminisens)? En begrundelse kunne være, at *samfun-*

De klassiske sociologer almenkvalificerer borgerskabets teknokrater i den periode, hvor også institutionaliseringen af et socialt reproduktionssystem under staten foregår. »Den senere (dvs. i perioden *efter* den præ-kapitalistiske trussel er forsvundet) statsinterventionisme i de sociale forhold har således dette reproduktive apparat, som sin givne basis. Vulgariseringen af sociologien – først og fremmest lanceret igennem den amerikanske positivisme og behaviorisme – er derfor ikke at betragte som et ideologisk eller teoretisk forfald, men som et skift i statsinterventionismens almenkvalificerende socialvidenskab«. /s. 60/.⁵⁷

Med udviklingen af statsinterventionismen og almengørelsen af lønarbejdet sættes i den efterfølgende periode af den kapitalistiske udvikling nye fokuseringer for en socialvidenskabelig almenkvalifikation, der i langt højere grad partikulariserer den sociale reproduktion.⁵⁸ Med denne partikularisering (i »bindestregs-sociologier«) »... reduceres den klassiske sociologiske teoridannelse til at være en *inaktiveret begrebslig overbygning* og hvor den væsentligste erkendelsesudvikling bliver empiristiske specialstudier, hvis væsentligste socialvidenskabelige almenkvalifikation er den positivistiske metode«. /s. 60/.⁵⁹

dets historiske udvikling til totalitet forudsætter den materielle produktions kapitalisering som mulighedsbetingelse for determineringen af de »sociale« og »politiske« relationer, samt ikke mindst af forholdet mellem disse sfærer. Underforstået at man altså bestemmer sociologiens opkomst som specifikt betinget af problemer i arbejdskraftreproduktionen (de »sociale« forhold) der igen nødvendiggør systematisk statsintervention – hvad KAN faktisk gøre. Imidlertid uden at den manglende »synkronisering« af udviklingen i de forskellige samfundsmæssige sfærer og »deres« videnskaber problematiseres – der er dog 100 år mellem økonomiens (Ricardo) og sociologiens (Weber) klassiske periode!

57. Men er nødvendigheden af dette skift i de almene socialvidenskabelige kvalifikationer så ikke selv bundet til *reale* »skift« i den samfundsmæssige reproduktionsstruktur – og er det »nye« så et statsligt socialt reproduktionssystem? Hvis det er tilfældet, er der så ikke samtidigt sket et »skift« i (dele af) »realobjektets« form – fra »privat« (sociale relationer) til »offentlig« (politiske relationer) og er der så ikke dermed også sat ændrede betingelser for den (enkeltvidenskabeligt organiserede) erkendelse?
58. Hvad er det for reale samfundsmæssige ændringer der nødvendiggør denne partikularisering af socialvidenskabens? Er den en »refleks« af den virkelige arbejdskraftsreproduktions partikularisering (her bruges termen i betydningen »opsplitning i dele«) eller er den bundet til den form, hvori den statslige politik må intervenere i denne reproduktion? Blanke o.a. begrundet nødvendigheden af de forskellige politikkers formfixering og indbyrdes selvstændiggørelse. Disses institutionalisering frembringer en statsstruktur, der må forstås som et komplekst, kun »yderligt« forbundet system af politikker, som uafhængigt af hinanden er forbundet til kapitalbevægelsen. Disse politikkers indre forbindelse, deres logik, ligger uden for deres formelle enhed, staten, den ligger i kapitalens bevægelse. (se s. 433 ff). Om der herudfra kan siges noget om socialvidenskabens »instrumentalisering« for disse politikker og hermed angives grunde for deres indre opsplitning, kræver langt mere konkrete historiske analyser.
59. Denne tese om en spaltning i empiriske studier og inaktiveret begrebslig overbygning burde være præciseret. Betyder den at de empiriske studier anvender en anden type begrebsdannelse

Videre hedder det, at den positivistiske metode som almenkvalifikation for de statslige institutioner ikke anfægter disses allerede formgivne karakter, men interventionerne forbliver inden for rammerne af lønarbejdets partikulariserede reproduktionsform. Her ser K.A.N. sociologiens samtidige progressive/reaktionære karakter, – den problematiserer aldrig den sociale ordens allerede formgivne karakter,⁶⁰ men dens fokusering på den sociale reproduktion har ofte gjort den til »... reformismens støttepiller i bestræbelserne på at ensliggøre og harmonisere en højere grad af social reproduktionssikring. Deres problemfelt har konstant været modsætningen mellem den partikulariserende reproduktionsform under kapitalismen og de socialt kollektive interaktionsmønstre, som denne reproduktionsform ikke kan undvære«. /s. 61/.

Den væsentlige socialvidenskabelige almenkvalifikation blev med den moderne sociologi den positivistiske metode – og denne metode »... består netop i teknisk at kunne undersøge de mulige sæt af empiriske årsagsforklaringer«. /s. 61/. Denne »fase« af sociologiens historie munder imidlertid ud i »positivismens krise«, som må opstå, når der explicit fra statens side formuleres »trancenderingsbehov« til de arbejdskraft-reproduktive politikker, som kræver visse (bornerte) overskridelser af en helt selvstændiggjort analyse af den sociale reproduktions problemer.⁶¹ Den socialvidenskabelige almenkvalifikation forholdt sig ikke til de imperativer som interventionismens udfoldelse af sine indgreb fremkaldte. Denne udfoldelse var fremkaldt af to sammenhængende forhold, dels af at overvindelsen af kapitalens kriseskranke i denne fase »... måtte foregå igennem økonomiseringer med først og fremmest den variable kapital, hvilket gør lønarbejdernes sociale reproduktion til en væsentlig ydre betingelse – både hvad angår uddannelsesmæssige foranstaltninger, socialpolitiske foranstaltninger og arbejdsmarkedspolitiske tiltag«. /s. 64/. Desuden var der i løbet af 60erne sket væsentlige ændringer i lønarbejdernes sociale reproduktion, bl.a. gennem omfattende inddragelse af kvinder på arbejdsmarkedet, der skabte vanskeligheder i de statslige reproduktive institutioner og som øgede budgetterne til intervention i den sociale reproduktion kraftigt. Positivismens

end den »begrebslige overbygning – for de må jo i sagens natur benytte sig af »begreber« for overhovedet at kunne komme med udsagn om de sociale forhold.

60. Det er som nævnt det, der netop konstituerer dens »borgerlighed«.

61. Hvad skjuler der sig her bag det fetischerede udtryk »fra den borgerlige stats side«? HVEM er det, der kan formulere disse »trancenderingsbehov« til socialvidenskaben, som denne ikke kan indløse? Er det ikke også »socialvidenskabsmænd« af en eller anden slags – og må de ikke for explicit at kunne formulere disse behov sidde inde med netop den erkendelse, hvis fravær bragte positivismen i »krise«? Her dukker den manglende analyse af forholdet mellem teoriudvikling og statslig interventions-praksis op igen. Af HVEM og HVORDAN erkendes teorier som fejlagtige, inadaekvate og utilstrækkelige for den statslige intervention?

krise blev iflg. K.A.N. bedst analyseret i de universitetspolitiske analyser, som pegede på en nødvendig ændring i den socialvidenskabelige almenkvalifikation: »... de (universitetsreformerne) skulle muliggøre, at de *partikulariserede* socialvidenskaber kunne integreres til mere *helhedsorienterede teoridannelser* og analysemetoder«. /s. 64/. Resultatet var: »Positivismen blev midlertidigt pensioneret«. /s. 65/.⁶²

Den kritiske teori (Habermas), »positivismekritikkens bannerfører«, præsenterer sig nu – i 3. »fase« – som eksekutor for en borgerlig rekonstruktion af socialvidenskaben, og dens mere systemteoretiske varianter (Offe, Ronge) har ydet væsentlige bidrag til denne fornyelse, idet de åbner for videnskabeliggørelsen af mere samfundsmæssigjorte institutioner.

Kritikken af denne systemteori bestemmer K.A.N. således: »Kritikken af den »nye socialvidenskabelige almenkvalifikation« sætter dermed i langt højere grad end kritikken af den positivistiske socialvidenskab mulighederne for at sammenkæde kritikken af de sociale reproduktionsinstitutioner (f.eks. uddannelsesinstitutioner, social- og sundhedsinstitutioner, arbejdsmarkedsreguleringer, osv.) med en kritik af kapitalismens udbytningsformer overfor arbejderklassen – idet denne »nye socialvidenskab« reflekterer (i yderliggjort form), at den sociale reproduktion er en faktor i kapitalens udskydelse af sine akkumulationsskranker. Det bliver muligt at give en KRITISK fremstilling af statens regulering af den sociale reproduktion som element i kapitalens økonomisering med den variable kapital«. /s. 67/.

Med denne grovskitse af sociologiens udviklingshistorie rejser spørgsmålet sig om, hvad der overhovedet gør sociologi til sociologi, hvad der altså er den fælles enhed i de 3 analyserede »faser«. Tilsyneladende er det her det fælles »realobjekt«: de »sociale« forhold, arbejdskraftreproduktionen, således som den fremstår som problemfelt for statsinterventionerne.

Uden her at tage stilling til denne bestemmelse af sociologien, bliver det centralt at påpege K.A.N.s manglende konstitutions- og formbestemmelse af dette »realobjekt«. Herigennem kunne det være præciseret hvilke betingelser der gennem denne form er sat for den borgerlige videnskabelige erkendelse af det, om kritikken overhovedet er mulig i en form svarende til Marx' »kategori-

62. Problemet er nu, at det egentlige grundlag for socialvidenskabens oprindelige partikularisering er ubegrundet (se note 11) – når denne partikularisering så senere viser sig som problematisk kan det ikke begrundes hvorfor. Det hed om den klassiske sociologiske *teori*, at den var en inaktiveret begrebslig overbygning til de positivistiske bindestregs-sociologier – men er problemet nu selve partikulariseringen af socialvidenskaberne eller er det »blot«, at disse mangler en begrebslig overbygning? Tidligere hed det, at det netop var den positivistiske *metode*, der var almenkvalifikation, men som påpeget af T. Bild har positivismens »pensionering« på det metodologiske plan ikke bevirket andet, end at man er holdt op med at bruge den provokerende term »positivisme« for det man laver.

kritik« af den politiske økonomi, der jo som forudsætning havde begrebernes karakter af at være »objektive tankeformer« med praktisk samfundsmæssig gyldighed.

Denne uklarhed omkring bestemmelsen af »sociologien som tankeform« blir ikke mindre af, at de 3 historiske faser af sociologiens udvikling synes at have hver sin specifikke form for begreber, tilsyneladende uden indbyrdes sammenhæng.⁶³

Konklusionen på de foregående overvejelser med udgangspunkt i Kurt Aagårds ansats er altså, at selvom det er vigtigt, er det ikke tilstrækkeligt blot at bestemme socialvidenskaben som »kritik-objekt« ud fra dens funktion som kvalifikation til løsning af bestemte samfundsmæssige problemer. Dette må ske i sammenhæng med bestemmelser af de specifikke samfundsmæssige former for sociale forhold, der som specifikke momenter i samfundstotaliteten, konstituerer disse teories »realobjekter« og som ikke alene sætter de virkelige samfundsmæssige problemer i specifikke former, men også præformerer den mulige erkendelse af disse problemer. De sidste sammenhænge må præciseres ud fra en analyse af borgerlig socialvidenskabelig metodologi, dens former for begrebs- og teoridannelse, sådan som der antydningvis er taget hul på denne diskussion i det foregående afsnit.

Opsummerende om K.A.N.s bestemmelse af kritikbegrebet i socialvidenskabskritikken må det konstateres, at han ikke udvikler den tilstrækkelig i retning af kategori-kritik, men at han hovedsageligt fokuserer på videnskabens funktionelle sammenhænge, som han så ikke – hvad der heller ikke kan forlanges i en artikel, som har karakter af projekt-skitse – analyserer tilstrækkeligt konkret. I en anden artikel har han imidlertid selv præsenteret sin kritikopfattelse, på en måde der underbygger det, jeg her har fremført: »... med fagkritisk tilegnelse menes *interpretation i den værditeoretiske begrebssammenhæng ...*« (Nordisk Forum nr. 17, s. 49).

Denne bestemmelse af kritikken peger tilbage til K.A.N.s begrundelse for nødvendigheden af at kritisere socialvidenskaben. Denne blev begrundet

63. De klassiske teorier var jo »inaktiv overbygning« dvs. uden relation til analyserne i den positivistiske fase, og overgangen mellem denne og systemteorien ligner i KANs fremstilling et »paradigme-skift«, så heller ikke dér kan ses nogen sammenhæng. At det desuden skulle være folk som Offe/Ronge der i forlængelse af Habermas tegner de aktuelt *faktisk anvendte* systemteorier tillader jeg mig at tvivle kraftigt på. Hos Blanke o.a. fremstilles den tilsvarende teoriehistoriske sammenhæng på en noget anden måde. De mener at nødvendigheden af totalsamfundsmæssige betragtninger har ført til udviklingen af en formel systemteori på det socialvidenskabelige område, men at denne teoridannelse er en overtagelse af de almene systemteorier, der er udviklet i matematisk-tekniske og biologiske fagsammenhænge. Men netop disse teories formalistiske karakter har nødvendiggjort en beskæftigelse med de »klassiske« teories problemstillinger, dvs. med indholdsmæssigt begrundede samfundsteorier.

med to forhold: dels analyserede socialvidenskaben problemerne »atomistisk«, »partikulariseret«, etc. og dels manglede den forbindelserne til den samfundsmæssige værdiproduktion. HVIS disse to forhold er socialvidenskabens eneste problematiske sider, er det sikkert rigtigt, at de kan »kritiseres« gennem INTERPRETATION i den værditeoretiske begrebssammenhæng. Men så længe relationen begreb-virkelighed i socialvidenskaben ikke er afdækket, og begreberne samtidig kvalitativt bestemt, er dette et farligt udgangspunkt, jvf. T. Bilds kritik af den »objektive« socialvidenskab. Gennem en sådan »interpretation« vil man uvilkårligt samle bestemmelserne op som de eksisterer i deres »færdige form«. K.A.N.s kritikprogram af socialvidenskaben vil således kun blive halvt, hvis det jeg her har kaldt kategori-kritikken ikke medtænkes. Og en sådan videnskabskritik vil ikke kunne kvalificere en revolutionær samfundskritik med sine erkendelser – omend nok bidrage til det kapitalistiske samfunds selvkritik.

I ovenstående citat (fra K.A.N. s.67) hed det, at der skulle kunne gives en kritisk fremstilling af »statens regulering af den sociale reproduktion som element i kapitalens økonomisering med den variable kapital«. Her skitseres én bestemt sammenhæng mellem de 3 vigtigste momenter (sfærer) i samfundstotalitetens reproduktion. Hvordan forholdet mellem disse sfærer historisk udvikles og forandres må også være afgørende for udviklingen af samfundsvidenskaberne og disses problemstillinger. Som allerede nævnt er disse historiske sammenhænge kun meget lidt analyseret – og her skal der altså heller ikke bidrages med noget. Imidlertid er forudsætningerne for de historiske analyser nogle *almene* bestemmelser af, hvad der overhovedet konstituerer og karakteriserer disse sfærer af forskelligt formede sociale forhold. I det følgende skal nogle problemer i denne forbindelse diskuteres.

6. Ansats til en totalitetsbestemmelse af det borgerlige samfund

Udgangspunktet for det følgende – og grundlaget for totalitets-diskussionen overhovedet – er de resultater, som i forskellige sammenhænge er opnået i arbejdet med rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomi, men som ikke bliver taget op i artiklen her. De to arbejder der nu skal behandles, arbejder ligeledes selv på dette grundlag og søger på hvert sit område at bidrage til udviklingen af en kritik af samfundstotaliteten, med hhv. en ansats til kritik af de »sociale« og af de »politiske« forhold.

Når jeg i det følgende prøver at diskutere nogle problemer i konstitueringen af hhv. den »sociale« og den »politiske« sfære, er det vigtigt at »sfære-betegnelsen« fastholdes som værende af tentativ karakter – anvendelsen af termen »sfære« for begge slags forhold, må ikke føre til en identifikation eller en formel side- og ligestilling af de »sociale« og »politiske« sfærer af samfundsmæssige relationer i den samfundsmæssige reproduktionsproces – f.ex. som to sideordnede »subsystemer«. De har hver især sin specifikke placering og begrundelse – både hvad angår »indhold« og »form«. Selvom den grundlæggende *problemstilling* i sit udgangspunkt er den samme: påvise disse sfæres og deres centrale institutioners, familie og stat, specifikke borgerlige/kapitalistiske form og karakter, så kan man ikke apriori gå ud fra at denne påvisning må forløbe på samme måde – og heller ikke på samme måde som Marx' påvisning af produktionsforholdenes specifikke former som vare – penge – kapital. Selvom både »stat« og »familie« må betragtes som hinanden komplementerende, fordrejede former for samfundsmæssigt fællesskab – med et godt Marx-ord »surrogater for fællesskab« – er de det på hver sin specifikke måde.

6.1. Til kritikken af de »sociale« forhold

De følgende overvejelser drejer sig altså om en diskussion af »regenerationssfærens konstituering« som sfære, som moment i en *kritik* af de »sociale forhold«. Denne problemstilling finder jeg grundigst behandlet som led i Peder Lærke Niensens analyse af lønarbejder-familien, – selvom han betegner problemet som en bestemmelse af »arbejdskraftens reproduktionsform«, – hvorfor jeg vil tage udgangspunkt i denne analyse.⁶⁴

PLNs indfaldsvinkel adskiller sig fra de gængse, borgerlige som marxistiske. De går alle i deres analyse af familien på den ene eller anden måde ud fra denne som en slags overhistorisk substans, der så tilpasses og omformes i overensstemmelse med det pågældende samfunds reproduktionsform. PLNs udgangspunkt er *ikke*, hvorledes en allerede givet »familie« omformes og tilpasses (subsummeres) kapitalen, men han søger derimod at afdække *familiens mulige genese* i de af kapitalforholdet satte betingelser for lønarbejderens generation.

64. P. Lærke Nielsen: Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform. »Sociologi nr. 1«, Sociologisk Institut, Københavns Universitet, 1979.

Jeg vil understrege at jeg ikke intenderer en kritik af PLNs fremstilling, ej heller et rimeligt overblik over hans synspunkter, men at jeg anvender dele af hans fremstilling til at pointere bestemte forhold, som har betydning for de problemer der diskuteres her.

Sin kritik af de ovenfor karakteriserede teorier opsummerer han således: »Selv om der altså her er tale om arbejder, der emnemæssigt berører den foreliggende problemstilling, så er den behandling den gives præget af en utilstrækkelighed, som ytrer sig med en *historicistisk* eller *funktionalistisk* tendens, altså groft sagt ved at reproduktionens familiale form forklares som historisk (fra tidligere produktionsmåder overleveret) størrelse eller ved sin blotte funktion«./s. 3/. Som konsekvens af denne kritik ser han opgaven som »... at stille eftervisningen af reproduktionsformen som det centrale problem inden for rammerne af denne forståelse, *der programmatisk kan sammenfattes i begrebsparret væsen/fremtrædelse*, idet vi knytter an til denne dimension i kapitalbegrebet og forskellige forsøg på at udvikle det«./s. 4/.

I denne programerklæring kommer et paradoksalt forhold i PLN's behandling af problemet til syne: Reproduktionsformen analyseres analogt til den måde Marx analyserer kapitalforholdet, uden at denne »metode« begrundes specifikt ud fra det, der skal begribes og på trods af, at »resultatet« af analysen netop er, at arbejdskraftreproduktionen *ikke* kan antage kapitalform. Men den marxske metode i »Kapitalen« er netop betinget af sit objekt: det bytteværdisættende arbejdes former. Og væsens (substans)-fremtrædelsesform metaforen anvendes kun her, fordi den udtrykker forholdet mellem abstrakt og konkret arbejde.⁶⁵ Om regenerationssfærens forhold kan analyseres på denne måde kan netop først fremgå ud fra bestemmelsen af dennes konstitutionsproces, ud fra foreløbige overvejelser over karakteren af disse forhold.⁶⁶

I overensstemmelse med sit »væsen-fremtrædelsesforms-program« analyserer PLN arbejdskraftreproduktionens *form* (III »Arbejdskraftreproduktionens kapitalistiske form«) og *substans* (IV »Arbejdskraftreproduktionens substantielle bestemmelse«) i sine to mest centrale afsnit, og han starter altså med formbe-

65. Jvf. H. Reichelt i »Til rekonstruktionen af den marxistiske statsteori«, s. 45: »Selv om Marx ikke har efterladt os nogen definition af *den* materialistiske dialektik, så forbigår man sikkert ikke hans senere selvforståelse, når man fastslår, at *Das Kapital* er dialektikkens definition; lige så lidt – når formuleringen er sat på spidsen – som man kan formulere en kortere definition af kapitalen end den, vi finder i de tre bind, det kan ikke være kortere – lige så lidt er det muligt at definere den materialistiske dialektik løsrevet fra dens indholdsmæssige gennemførelse: Den er metoden til fremstillingen af disse *tingsliggjorte samfundsmæssige relationer* i deres relationer, der stadig udvikler sig til nye udformninger af abstrakt objektivitet, som endelig omfatter og strukturerer det samlede stofskifte mellem menneske og natur«.

66. Imidlertid vil det vise sig i det følgende, at den her fremførte kritik ikke har definitive konsekvenser, fordi PLN rent faktisk gør noget andet, end det han selv siger han vil gøre. Det er regenerationssfærens konstitution i kapitalkredsløbet han analyserer, når han bestemmer »reproduktionsformen« og senere er det ikke familien som sådan (som institution af sociale relationer) men dens *betingelser* han analyserer.

stemmelsen, hvor han vil »... i det følgende forsøge at udvikle en specifik bestemmelse af lønarbejderfamilien ud fra dennes eksistensbetingelse – lønarbejdet selv«. /s. 15/.

Det første problem der skal besvares er for PLN, hvori adskillelsen mellem privat og samfundsmæssig sfære begrunder sig. Den mest almene bestemmelse af kapital-lønarbejderforholdet indeholder ikke blot »... en bestemmelse af nævnte adskillelse, men muliggør også en bestemmelse af det videre moment i reproduktionsformen, som senere vil blive betegnet som dens partikularisering«. /ibid/. Reproduktionsformen bestemmes hos PLN gennem to momenter, dels reproduktionssfærens selvstændiggørelse, dels arbejdskraftbesidderens isolering fra andre arbejdende. Reproduktionssfærens selvstændiggørelse begrundes således:

Værdien må for at kunne processere som kapital kunne antage arbejdskraftens form, dvs. forefinde denne som vare. Dette implicerer igen at der eksisterer »dobbelt frie« arbejdere. Men for at arbejdskraften kan sælges, må den have brugsværdi for kapitalen, kun den arbejdskraft der kvalitativt og kvantitativt modsvarer kapitalens behov kan reproducere.

Når arbejdskraften er købt må arbejderen indtræde i produktionen og underordne sig kapitalens herredømme. Arbejderen forlader produktionsprocessen ud-tømt for arbejdskraften, men med dens pengeækvivalent i hånden og kan nu frit reproducere sin arbejdskraft gennem konsumtionen. »Eksistensen af en særlig »privatsfære« eller reproduktionssfære som privatsfære i den kapitalistiske produktionsmåde beror således på den adskillelse, som værdiens bevægelse som kapital sætter mellem sin egen produktionsproces og arbejdskraftens produktionseller reproduktionsproces. En adskillelse, der samtidig er adskillelsen mellem arbejderens direkte indordning under kapitalen og hans »frie« eksistens som konsument«. /s. 27/.⁶⁷

Her er foretaget »ydre« bestemmelser af regenerationen med udgangspunkt i, at arbejderen MÅ TRÆDE UD I CIRKULATIONEN SOM FRI BESIDDER af sin arbejdskraft. Vi finder her foreløbig to *kapitalsatte* bestemmelser af regenerationen, hvor denne er bestemt såvel »formelt« (a) som indholdsmæssigt (b):

67. Her opregner Marx nogle af denne adskillelsens konsekvenser: »Det materiale den (arbejdsevnen) bearbejder, er *fremmed* materiale, ligeledes (er) instrumentet *fremmed* instrument; dens arbejde fremtræder blot som vedhæng ved dem som substansen, og det genstandgør sig derfor i noget, der ikke tilhører *den*. Ja, selve det levende arbejde fremtræder som *fremmed* overfor den levende arbejdsevne, hvis arbejde det er, hvis egen livsyttring det er, for det er afstået til kapitalen mod genstandsgjort arbejde, mod produktet af selve arbejdet«. (Grundrisse s. 366, cit. efter K/M).

a. regenerationen må resultere i en ikke-kapitalistisk produceret vare, hvilket implicerer eksistensen af en »sfære«, hvori denne produktion kan foregå, en sfære som, idet de sociale relationer qua ikke at være kapitalformede (eller potentielt kapital-formelige), må være »adskilt« fra selve kapitalforholdets reproduktion.

b. resultatet af regenerationsprocessen (og samtidig dennes kontinuerlige forudsætning), arbejdskraften, må brugsværdi- og omfangsmæssigt svare til kapitalens behov.

De »formbestemmelser« der her er foretaget er nærmest af »negativ« art, idet de *ikke* er en »positiv« fastlæggelse af en specifik form for sociale relationer, men er snarere en »indplacering« af regenerationen i den totalsamfundsmæssige reproduktion. Herigennem begrundes reproduktionssfærens samtidige »ydre« selvstændiggørelse overfor og »indre« sammenhæng med kapitalforholdets udvikling.

Videre fastslår PLN, at i forholdet mellem kapital og arbejdskraft gør to niveauer sig gældende, dels forholdet mellem den enkelte arbejdskraftsælger og enkeltkapitalen, dels forholdet mellem alle totalkapitalens cirkulationsakter. »Begge disse niveauer i forholdet mellem kapital og arbejdskraft må inddrages i bestemmelsen af lønarbejderens *reproduktionsinstans*, fordi deres eksistens betyder, at selv om dennes *konstitutionssfære* er uden for produktionssfæren, dvs. uden for enhver enkeltkapital, så forbliver den alligevel inden for totalkapitalens rammer«. /s. 26/.

Her fastlægges altså en konstitutionssfære for reproduktionsinstansen. Imidlertid sker der senere i fremstillingen en forskydning i argumentationen, i den betydning at følgeslutninger ud fra bestemte præmisser overføres til forhold, der ikke er identiske med disse præmisser, idet de bestemmelser, der her, hvor de udvikles, gælder »konstitutionssfæren« (og det må være cirkulationsprocessen A-P-V) umiddelbart overføres på selve reproduktionen.

Det andet moment af bestemmelsen af »reproduktionsformen«, arbejdskraftbesidderen som isoleret fra andre arbejdere, begrundes således:

Fra den selvstændiggjorte reproduktionssfære træder arbejdere ind i cirkulationen for at afhænde sin vare til kapitalen og »... i *denne afhændelse* står han som blot besidder af sin arbejdskraft dvs. som ISOLERT fra andre arbejdere. Salget er umiddelbart et forhold mellem ham og kapitalen«. /s. 28/.

Dette betragtes af PLN som det første af 3 momenter, der gør at »... arbejderen i denne reproduktion tendentielt sættes som isoleret«. /s. 30/. De to andre momenter følger af de reproduktionsbetingelser der er indeholdt i lønformen: de enkelte arbejdskræfter må have forskellige kvalifikationer og dermed forskellig værdi, samt kun de arbejdskræfter der faktisk sælges giver deres besidder repro-

duktionsbetingelser. PLN konkluderer: »Det bliver s.a.s. et nødvendigt moment i reproduktionens tilrettelæggelse, at dens forhold til den individuelle arbejdskraft opretholdes; at LØNARBEJDEREN ALTSÅ PARTIKULARISERER SIG i reproduktionssfæren«./s. 30/.⁶⁸

Konkluderende om disse bestemmelser hedder det hos PLN: »... fastlæggelsen af formidlingsformen mellem kapital og arbejdskraft og dens forudsætning i adskillelsen mellem enhver kapital og enhver arbejdskrafts reproduktion førte endvidere til, at en ny adskillelse lod sig bestemme, nemlig mellem de enkelte arbejdskraftbesiddere indbyrdes ... Fra disse *formmæssige bestemmelser af arbejdskraftens reproduktion* skal vi i det følgende lægge op til en *indholdsmæssig bestemmelse* ...«./s. 32/.⁶⁹

Indholdsbestemmelsen har to momenter, den »daglige« reproduktion som PLN betegner husholdningen og den generationsvise, som han betegner forplantningen.

Fremgangsmåden er herefter i korthed den, at husholdning og forplantning nu hver for sig sammentænkes med den partikulariserede lønarbejderreproduktion, for at afdække om disse indholdsbestemmelser modsiger reproduktionens formbestemmelse. Resultatet er, at lønarbejde og børnefødsel/-opfostring »modsiges« hinanden. Efter en detaljeret analyse af dette modsætningsforhold, sammentænker han som næste skridt nu husholdning og forplantning. »I og med husholdning og forplantning imidlertid begge er sat som reproduktionsformens substantielle bestemmelse må de i deres konkrete forløb falde sammen. Deres enhed ophæver imidlertid ikke forplantningsforholdets

68. Kernen i argumentationen er, at arbejderne som vareejere på markedet nødvendigvis er sat i et indbyrdes konkurrenceforhold og at dette konkurrenceforhold også bliver bestemmende for de indbyrdes relationer i regenerationsssfæren, hvor disse varer »produceres«.

Det er selvfølgelig korrekt, at der må være en bestemt sammenhæng mellem reproduktionens tilrettelæggelse og den individuelle arbejdskrafts specifikke brugsværdi, men problemet er om der heraf kan AFLEDES de bestemmelser af selve reproduktionsprocessen og dens organisation som PLN gør, nemlig at lønarbejderen partikulerer sig i reproduktionsssfæren?

Følger der af bestemmelsen af den »individualiserede relation til kapitalen« på markedet, samt af en nødvendig differentierthed mellem forskellige arbejdskrafters brugsværdier og heraf følgende forskelligt indhold i reproduktionsprocessen, entydige bestemmelser af organisationen af reproduktionen, af kooperations- og solidaritetsformer, osv. i reproduktionsssfæren?

69. Imidlertid er det spørgsmålet, om der ikke igen sker en forskydning i argumentationen: Er der foretaget »formmæssige bestemmelser« af arbejdskraftens reproduktion eller af reproduktionsbetingelserne (konstitutionssfæren)? Og i positiv betydning, hvad er det for »former« der er blevet bestemt? Der blev dels konstitueret en »adskilt« regenerationsssfære og *indenfor* denne sfære blev det fastlagt, at de individuelle arbejdskraften må regenerere sig adskilt fra hinanden, dvs. »partikulært«. Hvordan skal disse bestemmelser – som det antydes i programmerklæringen – forstås som specifik FORM FOR ET INDHOLD?

specifikke modsætninger, men betyder, at deres konkrete udfoldelse samt ændringerne i forholdet mellem husholdning og den kapitalunderlagte produktion ikke kan forstås ud fra hvert af forholdene for sig, men må medreflektere deres enhed eller sammenfald. Dette viser sig allerede på grundlag af de hidtidige bestemmelser, idet forplantningens indordning i husholdningen betyder at dennes arbejdsprocesser ændres såvel kvantitativt som kvalitativt«. / s. 67/.⁷⁰

I overensstemmelse med sit metodiske paradigme, kapitalfremstillingen, har PLN nu afdækket nogle »modsigelser« – og selvom det ikke formuleres explicit, drejer det sig for ham i det følgende om bestemmelsen af en »bevægelsesform« for disse modsigelser, nemlig »familien«. ⁷¹ Og videre hedder det: »Problemet forbliver altså at undersøge lønarbejderfamilien som det specifikke produkt af de betingelser, som den kapitalistiske produktionsmåde sætter for arbejdskraftens reproduktion, og sexualitet og forplantning som satte momenter heri«. /s. 119/.

Hermed er der afdækket en lang række vigtige bestemmelser af betingelserne for arbejderklassens regeneration, men fastholder vi problemet, om hvilken *form* de sociale relationer *i* denne sfære har, fik vi ikke andet at vide, end at familien er set som en »kønslig/social sammenslutning af frie og ligestillede reвенukildebesiddere«. /s. 127/. Når problemet om »formen« her forsvinder for PLN – hvis program jo netop var »reproduktionens *familiale form* – skyldes det at han bestemte husholdning og forplantning som (den partikulære) reproduktionsforms substans eller *funktion*. Som allerede påpeget er denne form-indholdsbestemmelse helt udvendig. Derimod er disse »funktioner« selv reproduktion af en lang række sociale relationer, mellem køn, generationer,

70. Hermed skulle vi have bestemt arbejdskraftreproduktionens form og indhold – men problemet forekommer at være, hvilket forhold der er mellem disse? »Med bestemmelsen af denne enhed/af husholdning og forplantning/er vi nået frem til det, der udgør den på lønarbejdet beroende reproduktionsforms substans eller – om man vil – *funktioner*«. /s. 68/. Reproduktionens *indhold* er altså to sæt *funktioner*: husholdning og forplantning. Reproduktionens *form* var jo bestemmelsen af lønarbejderens »doblede adskilthed«. Men relationen form-indhold kan her ikke selv med den bedste vilje forstås som væsen/fremtrædelse, således som denne dimension er udviklet i forbindelse med kapitalbegrebet, form og indhold hører her ikke sammen. Problemet ligger i den ensidige bestemmelse af disse funktioner der udgør »substansen«. De kan jo ikke være »rene« funktioner i et socialt tomrum, men er netop forhold mellem mennesker i regenerationsssfæren, »funktionerne« er som sociale processer selv bærere af sociale relationer. Hvis man derfor vil tale om disse »funktioners« form, må det jo være »formen« for de sociale relationer, der reproduceres i og med disse »funktioner«.

71. Jvf. hertil Marx i Kapitalen: »Die entwicklung der Ware hebt diese Widersprüche nicht auf, schafft aber die Form, worin sie sich bewegen können. Dies ist überhaupt die Methode, wodurch sich wirkliche Widersprüche lösen«. (MEW 23, s. 118).

formidlet af arbejdsprocesser, osv. og disse sociale relationer må jo selv være »form«. ⁷²

Meningen med denne gennemgang har været at vise et forsøg på en rekonstruktion af nogle bestemmelser der muliggør en videnskabskritik af de borgerlige teorier, der behandler arbejdskraft-regenerationen og dens institutioner – med andre ord er PLNs bestemmelse af hvad han selv kalder »reproduktionsformen« her læst som en ansats til en »konstitutionsbestemmelse« af disse borgerlige teoriers »realobjekt«, som efterlystes i diskussionen med Kurt Aagård, en bestemmelse der såvel form- som indholdsmæssigt på forhånd søger at reflektere disse forhold som nødvendige momenter af totalitetens reproduktion. At PLNs egne konklusioner til en vis grad umiddelbart blokerer for en sådan anvendelse af hans arbejde, er allerede påpeget.

Det lykkedes altså at begrunde regenerationssfærens nødvendige eksistens som ikke-kapital og som sådan indplacere den i kapital-reproduktionen, at påpege nogle sammenhænge omkring »partikulariseringen« i regenerationssfæren, samt at foretage en lang række overvejelser der kan danne grundlag for en »formbestemmelse« af de sociale forhold i regenerationssfæren.

PLN opsummerer således: »... Den kapitalistiske produktionsmåde frembringer på den ene side ... muligheden for og kun inden for snævre grænser modificerbar nødvendighed af en partikulariseret reproduktionsform; men frembringer på den anden side *nødvendigheden* af at overvinde de modsætninger, som er forbundet med forplantningen«. /s. 129/.

Her bliver det klart, at »familien« ikke er den eneste historisk mulige form, hvori denne modsigelse lader sig modificere. Aktuelt har statslige indgreb og foranstaltninger haft stor betydning for denne »modsigelses« konkrete karakter. Dette peger imidlertid på nødvendigheden af bestemmelsen af den statslige/politiske sfære *før* samfundtotalitetens forskellige momenter *i deres historiske udvikling* kan relateres til hinanden. Som nævnt drejer det sig her i første omgang blot om diskussionen af bestemte problemer i den almene konstitutionsbestemmelse af denne sfære.

72. Dette betyder ikke at PLNs resultater som sådan må forkastes, idet han faktisk har en lang række bestemmelser og overvejelser over disse sociale relationer, selv om han selv forstår dem på en anden måde (som substans) – men derimod at de må reformuleres med bevidsthed om denne del af »formproblematikken«. At han måske selv er blevet klar over denne selvmodsigelse i sit arbejde, kunne man godt afledede af, at han langt henne i fremstillingen indfører termen »reproduktionens organisatoriske form« om »familien«.

6.2. Til kritikken af de »politiske« forhold

Jeg vil her tage udgangspunkt hos Blanke, Jürgens & Kastendiek, som i deres indkredsning af problemerne ved en statsbestemmelse netop er opmærksomme på, at de faktiske statsfunktioner rent tautologisk altid vil kunne »føres tilbage« til kapitalens behov, i en traditionel funktionalistisk cirkelslutning. I modsætning hertil må man se deres eget forsøg på at realisere Marx' program for en materialistisk og videnskabelig metode: at *udvikle* disse former af de virkelige livsforhold.⁷³

Blanke o.a. vil afdække genesen for den adskillelse mellem økonomi og politik, der som »færdigt resultat« er udgangspunktet i de borgerlige politologiske teorier. De vil gå frem på den måde, at de første afleder adskillelsen mellem økonomi og politik af den kapitalistiske produktionsmådes specifikke forbestemmelser. »Begrundelsen af en selvstændig politisk sfære af den samfundsmæssige reproduktion ser vi som forudsætning for at nå til et stats-begreb«. (s. 415). Interessen gælder ikke i første omgang bestemmelsen af det konkrete »politiske system« med forvaltning, parlament, partier, osv. men »... udviklingen af det kapitalistiske samfunds almene funktionelle sammenhænge, som gør konstitutionen af en afsondret sfære politik og en separat organiseret institution stat mulig og nødvendig«. (ibid). Deres intention er« .. at afstikke en *ramme* for en *systematisk analyse* af den borgerlige stat«. (s. 416)⁷⁴

I denne almene refleksion må der tages udgangspunkt i de aktuelle forhold, da disse historisk er de mest udviklede, ikke for at analysere deres historiske udvikling, men for at afdække deres indbyrdes »logiske« relationer.

I forsøget på at skitsere deres opfattelse af en statsanalyse, vil de følge den marxske fremstilling af de former, hvori den kapitalistiske produktionsmåde alment reproducerer sig. På dette abstraktionsniveau kan der kun angives de almene udgangspunkter for dannelsen af reproduktionsprocessens funktioner »... som må forme sig på denne specifikke måde, at de står udenfor systemet af privat organiseret samfundsmæssigt arbejde«. (s. 418). Spørgsmålet om hvorledes denne formning udmønter sig i enkeltheder og omsættes i statens struktur, institutioner og proces, kan ikke bestemmes gennem foranalyse, men er

73. Se hertil Kapitalen, MEW 23, s. 393/Rh 547.

74. Blanke o.a. mener at deres intensioner og forudsætninger ikke er blevet forstået rigtigt. Deres s.k. »statsafledning« er foretaget på baggrund af deres »videnskabskritik«, hvilket overses, og udgår fra problemer som denne litteratur har stillet sig«. »»Afledning« efter vor opfattelse er altså ingen deduktion, men derimod et forsøg på at tilbageføre forstruktureret kundskab om konkrete samfundsmæssige hhv. videnskabelige forhold til samfundets grundstruktur, og derudfra logisk-gengisk at »rekonstruere« således, at den »kompleksitet« i hvilken de samfundsmæssige forhold fremstiller sig empirisk, kan forklares«. (Kastendiek, op.cit. s. 64).

genstand for en historisk analyse. Blanke o.a. sonder mellem de »... grundkrav i reproduktionen af det kapitalistiske samfund, der slår ned i nødvendigheden af extraøkonomiske former« (s. 419) og som de betegner som bestemmelse af »formen stat« (= politisk sfære) og så de historisk vekslende organisationsstrukturer, »statsformerne«.

Adskillelsen mellem økonomi og politik og dannelsen af formen stat har sit »genetisk-funktionelle udspring« i vareformen. Af en analyse af varebyttet drages den konklusion,⁷⁵ at de byttende antager den samme samfundsmæssige og formelle kvalitet, nemlig at have en vilje der relaterer sig til bytteakten og dermed til alle andre byttesubjekter. »Denne relation finder sit udtryk i formen af den gensidige anerkendelse som *privatejer*, dermed i privatejendommen som grundret og i kontraktfriheden« (s. 420). Personen får retssubjektets form og relationerne mellem personerne bliver viljesmæssige relationer mellem uafhængige, ligestillede enheder, juridiske subjekter. Men kontrakt-kategorien, den oprindelige retsfigur, der synes at hvile på en viljesakt på grundlag af fælles anerkendelse, konstituerer kontrakt-*tvangen*. Med udvidelsen af bytterelationerne må byttesamkvemets regler almengøres for at sikre lighed i bytte-*betingelser*. »Gennemsættelsen af værdiloven konstituerer gennemsættelsen af retsloven« (s. 421).

For den begrebslige afledning af den extra-økonomiske magt er hermed givet et første ansatspunkt: den »legislative funktion« som til sin fuldbyrdelse kræver den »eksekutive funktion«. »Rettens sikkerhed som grundkrav frembringer den ekstraøkonomiske tvang« (ibid.).

Denne afledning fra vareformen af »funktionen tvangsmagt« må efterfølges af en bestemmelse af de formprincipper, som må indeholde denne tvangsmagt, for at være adækvat for vareformen, og disse findes i begrebet om den almene lov, den generelle norm. »Idet vareproduktionens specifikke form opdeler de menneskelige, samfundsmæssige relationer i tingslige og retspersonlige, konstituerer sammenhængen sig på dobbelt vis som en upersonlig abstrakt« (ibid.).

Som første karakterisering af politik kan man herudfra bestemme viljesforhold mellem de uafhængige, lige retssubjekter, forhold som efter deres form er kampe om fastlæggelse af retter, stridigheder om retsudlægninger og hvis indhold er af »økonomisk art«, dvs. givet gennem produktionens og værdirealiseringens bevægelser. Hermed mener Blanke o.a. at have bestemt politikens grundform, en bestemmelse der også må fastholdes efter overgangen til kapi-

75. Argumentationen vil ikke blive repeteret her – imidlertid kan der i flere af formuleringerne ses en ikke uproblematisk tendens til at identificere *tingsligt formidlede* sociale forhold (forhold mellem mennesker der fremtræder som egenskaber ved ting) med *tingslige forhold* som sådan, jvf. nogle af de følgende citater fra teksten.

tal, dvs. efter inddragelsen af klasseforholdene: »... kamp om retten og den instans, som garanterer retten, den ekstraøkonomiske tvangsmagt, er på basis af klasserelationerne ikke kun en »illusion«, men den form, i hvilken den klassekamp der bliver indenfor rammerne af den borgerlige stat, kan udtrykke sig politisk«. (s. 422).

Med overgangen fra penge til kapital og fra arbejde til lønarbejde, er den betydeligste funktionsændring af den ekstraøkonomiske tvangsmagt, der betegnes som »funktionen klassestat«, indtrådt. Men i udviklingen af disse bestemmelser må udgangspunktet være de allerede udviklede former. Netop gennem beskyttelse af vareproduktionens basisret, privatejendommen, beskyttes samtidig såvel kapital som lønarbejdets ret, som kapitalens ret til det i produktionen producerede produkt. »Ejendomsgaranti, der relaterer sig til *ejendommen som varer*, betyder således primært garanti af en bestemt form for produktionsprocessen, kapitalforholdets«. (s. 423).

Ifølge Blanke o.a. har herredømmet således fordoblet sig, dels som produktionsbetingelserne som kapital over producenterne, og dels som abstrakt, alment, offentligt herredømme (politisk herredømme). Dvs. »staten« er ikke strukturel klassestat i den betydning, at den umiddelbart tjener kapitalers interesser, men derimod i den betydning, at den beskytter en produktionsform, der som sådan er betingelse for, at disse interesser overhovedet kan opstå som klasseinteresser. Afgørende er det, at der hermed *ikke* er foretaget en »væsensbestemmelse« der udstyrer staten med »kapital-funktionalitet« således, at det på forhånd ligger i »statens væsen« altid at gribe frelsende ind i det kapitalistiske samfunds reproduktionsproblemer.

Blanke o.a. konkluderer om det hidtidige argumentationsforløb, at det førte til kategorien *retsform* og til en »grundfunktion« ekstraøkonomisk tvangsmagt. »Dermed er vi endnu ikke nået til *staten*, men til to forskellige *former for samfundsmæssige relationer* (økonomiske og politiske) som er særlige for den borgerlige produktionsmåde. Staten er imidlertid en sammensat institution, der formelt forbinder de forskellige funktioner for og i relation til den kapitalistiske reproduktionsproces. For teoretisk at rekonstruere denne institution må vi først analysere virkningsmåden for de forskellige former af samfundsmæssige relationer som udvendige og derfra analysere virkninger på klasseforholdet i produktionen i almene træk, samt vise de formidlingsformer i hvilke den ekstraøkonomiske tvangsmagt kan indvirke på kapitalreproduktionens tingslige relationer«. (s.425). Der skal ikke her gås videre med forsøget på formbestemmelse af den politiske sfæres relationer. Så meget skulle i det mindste være påpeget, at de »sociale« og »politiske« relationer ikke lader sig subsumere under en fælles bestemmelse. Heller ikke disse sfæres relation til kapitalforholdet er identisk: Mens regenerationsfæren producerer arbejdskraften som umiddelbart

indgår i den kapitalistiske produktionsproces, hvor den så producerer sine egne materielle regenerationsbetingelser, må de politiske relationer ses som cirkulationssfærens relationer »i anden potens«⁷⁶ og som den institutionaliserede i »funktionen tvangsmagt«, der beskytter bytteformens ydre betingelser, men principielt er udelukket fra indgreb i de »private« sfærer: produktions- og regenerationsssfæren.

7. Afslutning

Med disse indledende sfære-bestemmelser er »formerne« for de sociale forhold i disse sfærer selvfølgelig ikke tilstrækkeligt bestemt, selvom der er givet nogle antydninger af deres karakter. At tro at dette spørgsmål ville kunne besvares her, ville være at forestille sig udviklingen af en »kritisk teori« som forudsætning for, og uafhængigt af videnskabskritikken – og det ville så gøre denne meningsløs. Eller sagt på en anden måde, kunne ovenstående spørgsmål besvares her *før* kritikken er gennemført, ville den jo være overflødig. Kun gennem den *samtidige* kritik af den borgerlige socialvidenskabs indhold og den metodologi, hvormed dette indhold udvindes, samt af »objektets« reale konstituering og de gennem disse former satte erkendelsesrestringtioner, kan de problemer, der er rejst i det foregående, besvares.

Det betyder også, at der heller ikke *på forhånd* kan udvikles en totalitetsteori uafhængigt af oparbejdelsen af dens »indhold« – dvs. uafhængigt af de reale forholds udviklingsgrad – uden at det ville ende som »model-konstruktion«. I forlængelse af de indledende overvejelser over de forskellige sfærers *genesis*, må deres indbyrdes relationer indenfor samfundstotaliteten naturligvis præciseres – på dette niveau er det muligt at foretage bestemmelser som f.ex. »systemgrænser for statslig regulering«, dvs. bestemmelser af grænser for statslige aktiviteter, der er sat gennem kapitalforholdets almene formbestemmelser.⁷⁷ At den »materielle reproduktion« (som vel at mærke altid er

76. Jvf. Marx i Grundrisse s. 56.

77. Jvf. hertil Blanke o.a. s. 434ff.

Det er vigtigt at påpege, at sådanne »grænser« er bestemt ud fra bestemte *teoretiske* forudsætninger, og at de derfor kun kan have real gyldighed for såvel disse forudsætninger også har det. Disse grænser er opstillet ud fra forudsætninger om reproduktionen af et »rent« kapitalistisk system. At et sådant ikke er eneste historiske mulighed er klart, jvf. f.ex. Nazityskland eller Sovjet-Rusland. Men for såvidt den grundlæggende forudsætning virkelig er gældende – dvs. det samfundsmæssige arbejde reguleres gennem værdiloven – kan disse »systemgrænser« ikke negligeres uden alvorlige følger for systemets reproduktion. Det sker selvfølgelig ikke ved at »grænsen« pludselig optræder som en

reproduktion af specifikke sociale relationer, produktionsforhold) er samfundets grundlag er vel lige så indlysende, som at produktionen må komme før fordelingen af produktet – også når denne fordeling er »statslig omfordeling«. Men mere kompliceret bliver de indbyrdes relationer mellem de forskellige momenter, når de i den historiske proces reelt etableres som hinandens gensidige forudsætninger.⁷⁸

Problemerne har f.ex. *indirekte* været oppe at vende i forbindelse med den statsteoretiske diskussion af »de almene materielle produktionsbetingelser« – hvor altså forskellige statslige aktiviteter bestemtes som materiel *forudsætning* for den enkeltkapitalistiske produktion/udbytning, men i øvrigt ikke noget der, mig bekendt, er arbejdet med på et plan, der kan sige ret meget om, hvordan disse problemer skal angribes indenfor rammerne af en historisk specificeret samfundskritik.⁷⁹

Problemet om totalitetsforståelse er imidlertid ikke blot et dogme som gamle Marx (eller Hegel!) engang har plantet i den marxistiske tradition og som den derfor aldrig har behøvet at tage alvorligt. Totalitetsforståelsen bliver en påtrængende nødvendighed hvis man vil forholde sig til de forskydninger og strukturændringer, der er sket i samfundet i de sidste 30 år – ændringer som måske først virkelig er ved at gøre samfundet til totalitet? – og som vi i dette nummer af Kurasje har tematiseret ud fra arbejdskraftregenerationen, dens ændrede former og betingelser.

uoverstigelig mur for praksis (hvad man imidlertid godt kunne få indtryk af ud fra nogle fremstillinger af sagen!), men at negligeringen af denne grænse forulemper bestemte *interesser*, der er forbundet til centrale systemreproduktive funktioner og som så må gøre sig gældende.

78. Jvf. hertil Marx, Grundrisse s. 189: »Når ethvert økonomisk forhold i det fuldendte borgerlige system forudsætter det andet i den borgerligt-økonomiske form, og (når) ethvert sat forhold således samtidig er forudsætning, så er det tilfældet med ethvert organisk system. Selve dette organiske system som totalitet har sine forudsætninger, og dets udvikling til totalitet består netop i at underordne alle samfundets elementer under sig eller at skabe de organer, det endnu mangler, ud fra samfundet. Det bliver således historisk til en totalitet. Denne totalitets vorden udgør et moment af (systemets) proces, af dets udvikling«. S. 189 cit. efter Modtryk/Kurasje.
79. Jvf. f.ex. K. Kosik, der kan sige en masse rigtige ting om hvad man *ikke* skal, men som i sine præciseringer af hvordan samfundstotaliteten teoretisk skal tilegnes, ikke ligefrem giver anvisninger på »handlingsplanet«: »Wenn die Wirklichkeit ein dialektisches, strukturiertes Ganzes ist, kann die konkrete Erkenntnis der Wirklichkeit kein systematisches Aneinanderreihen von Fakten an Fakten und von Erkenntnissen an Erkenntnissen sein, nur ein Prozess der *Konkretisierung*, der vom Ganzen zu dem Teilen und von den Teilen zum Ganzen, von der Erscheinung zum Wesen und vom Wesen zu den Erscheinungen, von der Totalität zu den Gegensätzen und von den Gegensätzen zur Totalität fortschreitet, und eben in diesem spiralförmigen Fortgang, bei dem alle Begriffe in *gegenseitige* Bewegung geraten und sich gegenseitig erläutern, erreicht sie ihre Konkretheit«. (»Dialektik des Konkreten, Frankfurt 1973, s. 44).

Tager man de sammenhænge, vi arbejder med i dette nummer,⁸⁰ er det indlysende at enhver kausal-forklaring ud fra økonomien, enhver reduktion af de statslige aktiviteter til produkt af kapitalistklassens interesser, enhver bestemmelse af ideologiske og politiske bevægelser som blot afspejling af materielle ændringer, vil komme til kort som forståelsesramme for den virkelige bevægelse. En totalitetsforståelse der muliggør en forståelse af disse forhold og deres indre sammenhæng som menneskenes specifikt formede eget produkt,⁸¹ er her og nu ligeså nødvendigt som den er fraværende.

Det er allerede i det foregående peget på indfaldsvinkler til nogle forskellige momenter af udviklingen af en teoretisk samfundskritik. Hermed er problemerne ikke løst. Afslutningsvis skal der – for at pege på en række af de komplekse problemer, der stadig står tilbage – gives nogle yderligere orienterende henvisninger, som det ikke er muligt her at oparbejde indholdsmæssigt. I forlængelse af T. Bilds kritik af »positivismens metodologi« kan der som antydning, såvel udvikles elementer til en »marxistisk« selvkritik, som *forudsætninger* for en kritisk tilegnelse af borgerlig sociologisk erkendelsesindhold.

Noget lignende gør sig gældende med Jürgen Ritserts analyse⁸² af den »metodiske individualisme« (»den logiske empirisme«)⁸³ I stedet for dogmatisk at forsvare »marxismen« mod den metodiske individualismes mest plumbe beskyldninger, der er rettet mod en marxisme, der er så plat, at den stort set kun eksisterer i hovedet på visse metodiske individualister, søger Ritsert snarere at

80. I tilfældig orden bl.a.: Arbejdskræfternes ensliggørelse, det dobbelte lønarbejde, kvindebevægelser, fagforeningernes orientering mod det politiske system, de statslige arbejdskraftreproduktive politikker, skatte-nægter bevægelser, vilde strejker, indkomstpoltik, »familiens krise«, statslig organisering af børnepasning og opdragelse, osv. osv.

81. Jvf. hertil Marx, f.ex. i Grundrisse s. 111.

82. J. Ritsert: *Methodischer Individualismus oder Totalitätsbezug?* i »Zur wissenschaftslogik einer kritischen Sociologie« hrsg. J. Ritsert, Frankfurt 1976.

Dette er imidlertid kun én artikel fra Ritserts meget omfattende og spændende videnskabskritiske projekt – som iøvrigt vil blive taget op til anmeldelse i et senere nr. af KURASJE.

83. Den »metodiske individualisme« kan med K.P. Popper i første omgang karakteriseres ved at den »... understøtter den lære, at alle sociale fænomener, i særdeleshed de sociale institutioners funktioneren, altid må forstås som resultatet af menneskelige individers beslutninger, handlinger, indstillinger, osv. og at vi aldrig må være tilfredse med en forklaring på grundlag af såkaldte »kollektiver« (stater, nationer, racer, osv.)«. (Ritsert s. 84). Samtidig går den metodiske individualisme implicit ud fra antagelsen om samfund som en overindividuel og virkelig sammenhæng. Derfor stiller Ritsert problemet, om der ikke i en immanent kritik af argumentationen for metodisk individualisme lader sig indvinde perspektiver på betingelserne for muligheden af totalitetsrelatering.

»rekonstruere« deres mest stringente argumentation, for derved at bringe dem på niveau med »totalitetsteoriernes« *reelle* problemer. Ritsert går således ind i en diskussion primært på den metodiske individualismes egne præmisser og søger at explicitere dens kritiks »rationelle kerne«, hvad der er nødvendigt, fordi den faktisk i tidens løb har forladt/modificeret en række af sine grundantagelser. Herudfra er det så muligt, dels at præcisere differencen mellem metodisk individualisme og totalitetsrelateret teori, og dels påpege centrale problemstillinger som totalitetsteorien må oparbejde, hvis totalitetsrelateringen ikke blot altid skal være en besværgelse.

Ursula Müller⁸⁴ prøver i sin artikel om den mulige betydning af empirisk socialforskning for den marxske teori, at tage problemerne i videnskabskritikken op med tyngdepunkt i spørgsmålet om borgerlig socialvidenskabs forskningsmetoder og -teknikker. Heller ikke hun kommer længere end til et forsøg på at præcisere problemerne – hvad der tilsyneladende er et fælles aktuelt kendetegn ved alle ansatser til en videnskabskritik med udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomi. Fælles for de indholdsmæssige kritikker af borgerlig socialvidenskab er at de tager udgangspunkt i dele af disse teoriers selvkritiske refleksioner – og det gælder også for U. Müller. Hendes artikel kan betragtes som en rimelig introduktion til den borgerlige sociologiske selvkritik (f.ex. repræsenteret af symbolsk interaktionisme, ethnometodologi, »kritisk sociologi«) af efterkrigstidens dominerende metodologi.

Denne kendetegner hun ved pluralisme, men på et fælles metodologisk og teknisk grundlag. »Denne konsensus lader sig – på det metodologiske refleksionsniveau – groft karakterisere som en holden fast ved postulater om enhedsvidenskab på det metodologiske refleksionsniveau, forbundet med forpligtigelsen på Hempel-Oppenheim-skemaet for videnskabelig forklaring, for det meste i den probalistiske version, og ved den strikte adskillelse mellem indvindings-, begrundelses-, og anvendelsessammenhæng ...« (s. 189).

Sin kritik udvikler hun som en »metakritik« først og fremmest af A. V. Cicourel's – der selv har forbindelse til ethnometodologien – diskussion af metode- og måleproblemer i sociologien.⁸⁵ Gennem kritik af værker der er repræsentative for socialforskningen og dens metodologi kan Cicourel påvise følgende fænomen: »I konstruktionen af forskningsinstrumenter og -ansatser

84. Ursula Müller: »Zur möglichen Bedeutung der empirischen Sozialforschung für die Marxsche Theorie« i »Gesellschaft« nr. 5, Frankfurt 1975.

85. A.V. Cicourel: *Method and measurement in sociology*, N.Y. 1969.

indgår en sjældent reflekteret og kun delvis indrømmet forhåndsvurdering, som suggererer en overensstemmelse mellem de til undersøgelse stående substantielle elementer og relationer og målesystemets ordnede elementer og relationer. Dvs. gennem den selvfølgelige *forudsættelse* af en *faktisk overensstemmelse* mellem socialvidenskabeligt objektfelt og den måletekniske fremgangsmåde udklammer de af Cicourel kritiserede forfattere den grundliggende måletekniske problematik og koncentrerer deres interesse om analysen af de frembragte data«. (s. 198).

Det lykkes at sandsynliggøre at forholdet mellem teori og empiri i borgerlig socialvidenskab er uafklaret – uden derfor at Cicourels egne løsningsforslag virker overbevisende. U. Müller fører så disse konklusioner over på diskussionen af kritikken af den politiske økonomis forhold til borgerligt empirisk materiale og kan konkludere: »En forening af materialistisk teori og empirisk forskning uden teoretisk forhåndsafklaring (Vorklärung) ville være udsat for den fare, delvis at omformulere den marxske teori i betydningen af den teoretiske kontekst, der karakteriserer de til enhver tid anvendte metoder«. (s. 238).

Barry Smart's⁸⁶ referenceramme er ikke kritikken af den politiske økonomi – selvom han dokumenterer kvalificeret kendskab til de marxske skrifter – men snarere den angelsaksiske »kritiske sociologi«. Han præsenterer et usædvanlig velorienteret overblik over de nyere kritiske strømninger i sociologisk teori, med udgangspunkt i tesen om »sociologiens krise« (Gouldner). Hans sigte må opfattes som overvejelser til en »rekonstruktion« af »det sociologiske projekt«, og han ser det som sin opgave at formidle den nyere kritik, der er rettet mod sociologien til denne. Han ser denne kritik komme hovedsageligt fra to sider, fra den fænomenologiske sociologi og fra de marxistiske analyser. For at vise Marx' relevans for sociologien påviser Smart en lang række gængse, men helt arbitrære Marx-tolkninger i denne tradition. Derefter gennemgås den »fænomenologiske sociologi«⁸⁷ som form for kritik af den traditionelle sociologi.

For mig er det mest spændende imidlertid hans diskussion af »fænomenologi og marxisme«, dvs. forholdet mellem de teoretiske opfattelser der har udgangspunkt hos hhv. Husserl og Marx, hvor der fra fænomenologisk side fremføres relevant kritik af *marxismens* objektivisme. Denne særlige »fæno-

86. Barry Smart: »Sociology, phenomenology and Marxian analysis« London 1976.

87. »Generelt forklares begrebet om en fænomenologisk sociologi ud fra Schutz's forsøg på at formulere en fænomenologi for den sociale verden, skønt andre fænomenologiske sociologier sameksisterer med den Schutz'ske position, f.ex. refleksiv sociologi, ethnometodologi, eksistentiel fænomenologisk sociologi«. (Smart s. 79).

menologiske« læsning af Marx kan lokaliseres i Italien⁸⁸ hvor E. Paci⁸⁹ har skrevet retningens hovedværk og dels i USA i gruppen omkring tidsskriftet »Telos«, men har en lang række træk fælles med vore egne, lokale bestræbelser på at udvikle kritikken af den politiske økonomi i retning af en *kritik* af tingsliggjorte *sociale relationer*.

Smart's bog kan ikke betragtes som værende indenfor de rammer og målsætninger for en videnskabskritik, som jeg har søgt at indkredse i denne artikel, men kan bruges som orientering om en lang række diskussioner og problemstillinger, hvorfra der kan oparbejdes vigtige indsigter for en videnskabskritik. I de foregående dele af artiklen her er der vist forskellige spæde ansatser til en kritik af, AT borgerlig socialvidenskab indgår som »fetischeret« tænkning i den samfundsmæssige reproduktion – men kritikken mangler endnu svar på problemet om HVORFOR den gør det, dvs. problemet om hvad der begrunder denne »sociologiske tankeforms« *nødvendighed*.

Til sidst skal der peges på et aspekt, som ikke er blevet taget særskilt op her. Socialvidenskabens reducerer i sin forholden sig til det »sociale felt« sociale relationer til egenskaber ved abstrakte »personer« – og derved formulerer den samfundets tings-lige sprog om sig selv. Dette gør den imidlertid velegnet til tankemæssigt at foregribe den *undertrykkelse* og tilpasning til den standardiserede lønarbejderreproduktions betingelser, som kapitalen tendentielt producerer og som en række statslige politikker aktuelt formidler frembringelsen af. Denne undertrykkende tilpasning og ensliggørelse er altså allerede foregrebet i og med selve de socialvidenskabelige generaliseringers karakter. I denne dimension kan der præciseres en aktuell praktisk-politisk kritik af den tidligere diskuterede funktionsbestemmelse af socialvidenskabens som »interventionsvidenskab«.

Ses »videnskabskritikken« i den mening og sammenhæng, som jeg i det foregående har forsøgt at antyde, som *en del af* udviklingen af en revolutionær samfundskritik, så mener jeg også, der hermed er åbnet for udviklingen af

88. Om E. Paci's placering indenfor den italienske marxisme oplyser P. Piccone i 1973: »... den *milanesiske marxisme* som, startende fra Banfi, har produceret Paci, Cantimori, Anceschi og mere nyligt, en hel serie af relativt unge radikale tæt forbundet med det italienske extra-parlamentariske venstre (f.ex. Piana, Veca, Daghini, Neri, osv.). Dette er uheldigvis den svageste trend i en politisk situation domineret af den *napolitanske marxisme* (Amendola, Sereni og gruppen om Critica Marxista) og Della Volpe-skolen (Colletti, Tronti og de fleste af Potere Operaio's medlemmer). Medens den »milanesiske« marxisme er dybt rodfæstet i traditionen af tysk idealisme (Kant, Hegel, Husserl etc.) og Della Volpe-skolen formulerer en degenererende positivisme, så fremfører den politisk dominerende napolitanske gruppe en Croce'sk marxisme, som trivialiserer Gramsci til ideolog for det italienske kommunistpartis nuværende socialdemokratiske praksis«. (i »Telos« nr. 15, 1973).

89. Enzo Paci: *The function of the sciences and the meaning of man*. Evanston 1972.

følgende modsætninger, der har karakteriseret »marxismens« senere historie i Danmark:

1. Modsætningen mellem marxismen i dens magtliderlige og herskesyge leninistiske udgave på den ene side og den blot »anskuende materialisme« på den anden side (»avantgarde contra halehæng«).

2. Modsætningen mellem marxismens totale afvisning af borgerlig samfundsteori og dens ubekymrede anvendelse af borgerlig videnskabs »empiriske« resultater – begge dele har i bogstavelig forstand været kritikløst.

At videreudviklingen af marxismen nu tildels må foregå gennem videnskabskritik er ikke en »patentløsning« på nogle teoretiske problemer, men er selv en del af bestemte samfundsmæssige forandringer, stikordsagtigt angivet som »statsinterventionisme« og »masseintellektuelle«. Videnskabskritikken er *også* udtryk for den kvababbelse vi »marxister« finder os selv i, som bærere af bestemte funktioner i statsapparat og undervisningssystem. Vort dilemma er reelt: Netop gennem den faktiske varetagelse af disse samfundsreproducerende funktioner bliver vi selv en del af lønarbejderklassen, men *samtidig* blir vor revolutionære teori (samfundskritik) helt »udvendig« i forhold til vort daglige arbejde. Men ved at indse dette, indser vi blot, at vi nu deler arbejderklassens generelle forhold til forholdet mellem reform og revolution (som det er skitseret i afsnit 2).

Kun i kampen mod det *samlede* kapitalistiske system kan vi blive en del af en mulig revolutionær bevægelse. Af denne kamp udgør »videnskabskritik« en både vigtig, men også meget begrænset del, – og kun hvis den fastholdes som *kritik*. Tror vi, at vi i og med vores funktioner i den samfundsmæssige reproduktionsproces kan forandre dette samfund, står vi på reformismens klassiske standpunkt. Og dette er ikke adskilt fra vort nuværende standpunkt ved vandtætte skodder – tværtimod, idet det er fra det reformistiske standpunkt, at krav om de intellektuelles særlige betydning og privilegier lader sig retfærdiggøre. Kun ved gennem kollektiv kritik til stadighed at holde hinanden fast på hvad »revolution« overhovedet kan være, kan vi undgå illusioner om, hvad vi faktisk er og gør i dette samfund.

Lad mig til sidst som opmuntring citere den helt unge Marx for et program, han faktisk fastholdt til det sidste – og som ikke er uden resultater:

»... vi foregriber ikke verden dogmatisk, men vil først ud af kritikken af den gamle verden finde den nye ... Er konstruktionen af fremtiden og det, at ordne alt til alle tider, ikke vor sag, så er det desto mere sikkert, hvad vi her og nu må gennemføre, jeg mener *den hensynsløse kritik af alt bestående*, hensynsløs såvel i den betydning, at den ikke frygter for sine resultater og lige så lidt for konflikterne med de forhåndenværende magter«. (MEW 1, s. 344).

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN!

– er en børnebog, som især henvender sig til de 5-10 årige.

Det konkrete udgangspunkt for bogen er den kamp, som børn, forældre, pædagoger og beboere fører for at bevare en byggelegeplads på det Indre Nørrebro i København.

Byggelegepladsen er et af de få steder på Nørrebro, hvor børnene har muligheder for at udfolde sig udendørs.

Bogen er lavet som en fotoreportage om nogle børn, der kommer på Byggeren. Et af børnene fortæller om, hvordan man på en tomt skabte en byggelegeplads. Gennem en række situationer beskrives de problemer der eksisterer på Byggeren (bl.a. racismen mod de udenlandske børn).

Børnene oplever en dag, at børnehaven i Todesgade fjernes. Gennem er mareridt, der udspringer af denne oplevelse, virkeliggøres børnenes frygt for at Byggeren skal nedlægges. De voksnes forklaringer og støt-tearbejdet ses gennem børnenes øjne. Bogen ender med, at børnene selv laver en plancheudstilling om Byggeren. Og her får fantasien frit løb for, hvad de kan gøre for at forhindre at buldozjerne smadrer deres byggelegeplads.

Bogen skal forsøge at give børn en forståelse af, hvorfor vi kæmper for at bevare Byggeren. Den skal generelt give børn en forestilling om, at de kan handle politisk, når der skal overgribes på deres tilværelse. Kort sagt drejer det sig om bolig- og daginstitutionspolitik for børn. Dette har været svært at formidle uden at ødelægge bogen med voksnes stive logiske og »korrekte« tankegang. Vi har forsøgt ikke at udrense børns spontane reaktioner og fantasi. Nogle af børnenes aktionsforslag er derfor mere præget af fantasi end realitet.

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN

er på 32 sider, bredformat og illustreret med billeder fra Byggeren.

GRABBERNE VÆK FRA BYGGEREN

**fås ved at indbetale 15 kr. på postgiro 5 55 15 44 til forlaget
RØDE HANE, Amalievej 14, 1875 København V.**